DOI 10.24425/asmdn.2025.157081

Jerzy Kaliszuk
ORCID: 0000-0002-2049-5659
Centrum Studiów Mediewistycznych
Katolicki Uniwersytet Lubelski

O KILKU TEKSTACH W NOWO ODKRYTYCH RĘKOPISACH PELPLIŃSKICH

About Several Texts in the Newly Discovered Pelplin Manuscripts

Summary: The article presents the content of three of the 13 medieval manuscripts found by Mateusz F. Marszałkowski in the Bishop Jan Bernard Szlaga Diocesan Library in Pelplin. The criteria for selecting the material were: the early transmission of a known text (no. 1), the unusual nature of the collection (no. 2), and the previously unknown context of a late medieval monument of the Polish language (no. 3), known in literature (from a single source only). The first of these monuments is the life of Gerard of Cremona, a translator of works from Arabic into Latin (d. 1177). The text is found in a codex dating from the last quarter of the 13th century and belongs to a small group of the oldest monuments (shelfmark 61 (88)). The second of the presented codices contains a text specified in the table of contents as *Excerpta de collectis diversarum materiarum magistri Mathei de Cracovia, doctoris sacre theologie* (Akc. 3). This is the only known copy of this work, although there are many indications that even in the Middle Ages its authorship was attributed to one of the greatest theological authorities in Central Europe: Matthew of Krakow. The author of this text was actually the Czech theologian Stefan of Roudnice. Nevertheless, the manuscript undoubtedly contains an interesting collection of texts used by clergy in the pastoral care. The third manuscript (Akc. 1) contains sermons for the liturgical year (*sermones mixti*). These sermons were written in the Kingdom of Poland in the 15th century and were intended to be delivered in Polish audience. This is evidenced by the glosses in Polish, the sermon on St. Stanislaus, and the emphasis on the importance of the Polish state, referred to as *Corona Polonia*. What is more, this manuscript contains the only known version of the work *Oto usta już zamkniona* (*Behold, my mouth is now closed*) and previously unknown fragments of the Polish Marian song *Mocne Boskie tajemności* (*Mighty Divine Mysteries*), woven

into the sermon. The characteristics of individual manuscripts are accompanied by editions of selected texts.

Keywords: Pelplin, Bishop Jan Bernard Szlaga Diocesan Library, medieval manuscripts, codicology, history of science, history of medieval culture, Gerard of Cremona, Mateusz of Krakow, medieval sermons.

Słowa kluczowe: Pelplin, Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szlagi, rękopisy średniowieczne, kodykologia, historia nauki, historia kultury średniowiecznej, Gerard z Cremony, Mateusz z Krakowa, kazania średniowieczne.

Od XIX w. zwyczajem naukowym było publikowanie wiadomości o nowych odkryciach rękopisów średniowiecznych. Artykuły w czasopismach naukowych, np. w niemieckim „Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde", lwowskiej „Bibliotece Ossolińskich" czy warszawskiej „Bibliotece Warszawskiej" zawierały cenne informacje o kodeksach i zawartych w nich tekstach. Same odkrycia były efektem nie tylko podróży naukowych (kwerend) do bibliotek (np. Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Sankt-Petersburgu), ale także prywatnych wyjazdów do małych miejscowości czy majątków, gdzie znajdowały się niewielkie księgozbiory. Niekiedy rękopisy znajdowane były niejako przypadkowo, w trakcie wycieczek krajoznawczych albo podczas wakacyjnych czy kuracyjnych pobytów na prowincji.

Cechą charakterystyczną takiego odkrycia naukowego było (niekiedy arbitralne) uznanie przez odkrywcę — badacza jakiegoś rękopisu za wyjątkowy, mający szczególne znaczenie dla historii i kultury, a nie tylko dla wąskiego kręgu badaczy. Mógł być to kodeks cenny jako przedmiot, ze względu na swoją postać materialną czy proweniencję. Zazwyczaj jednak na ocenę wartości rękopisu wpływało zainteresowanie, jakie wzbudzały zawarte w nim teksty. W konsekwencji, w XIX-wiecznych badaniach rękopiśmiennych dominowały poszukiwania tekstów uznawanych za szczególnie istotne dla poznania przeszłości, w tym szczególnie najstarszych zabytków historiografii oraz zapisów języka wernakularnego, mniej uwagi poświęcano tekstom łacińskim znanym z innych przekazów (wyjątkiem były kazania, w których występowały glosy w językach rodzimych).

Efektem kwerend były publikacje, zwykle w postaci komunikatów naukowych, pozbawionych niekiedy aparatu krytycznego. Ich celem było udostępnienie wiedzy o zabytkach rękopiśmiennych, do których trudno było dotrzeć czy to ze względu na odległe miejsce ich przechowywania, czy innego rodzaju przeszkody. Prace, w których omawiano większe księgozbiory, miały (i mają) jedną zasadniczą cechę,

wynikającą nie tylko z ograniczeń czasowych kwerendy, ale także przyjętego założenia autorskiego. Cecha ta to selektywny charakter prezentacji materiału: przedstawiano wybrane rękopisy spośród całej grupy, a jednocześnie z reguły ograniczano się do odnotowania cech szczególnych, pomijając wiele aspektów kodykologicznych. Braki te, nie umniejszające znaczenia takich publikacji, mogły być uzupełnione w trakcie dalszych badań przez kolejnych badaczy. Są jednak bardzo dotkliwe w sytuacji, gdy same zabytki przepadły w zamętach dziejowych. Przykładem takiego rękopisu, utraconego niedługo po odkryciu, niech będzie XV-wieczny kodeks odnaleziony w 1866 r. przez Wojciecha Kętrzyńskiego w majątku zmarłego Tadeusza Wolańskiego w Ryńsku koło Wąbrzeźna. Kodeks, liczący zaledwie 34 karty, zawierał interesującą kolekcję hagiograficzną patronów Polski, a mianowicie: wyciąg z żywotu św. Stanisława Jana Długosza, sporządzony przez Sędka z Czechla, wraz z *miracula* i opisem kanonizacji, następnie żywot św. Wojciecha Jana Kanapariusza, fragmenty *Kroniki czeskiej* Přibíka Pulkavy z Radenína oraz hymny ku czci św. Wojciecha[1]. Na marginesie warto wspomnieć, że Kętrzyński — bodaj najbardziej niestrudzony poszukiwacz zabytków rękopiśmiennych średniowiecznej kultury polskiej w bibliotekach instytucjonalnych i zbiorach prywatnych — nie tylko publikował własne odkrycia, ale dzielił się nimi z innymi badaczami, np. przesłał Henrykowi Zeissbergowi informację o innym rękopisie ryńskim z XV w., zawierającym, oprócz kroniki pt. *Flores temporum* Marcina Minoryty, także bliżej nieznany poczet królów polskich (*De regibus Poloniae extra cronicam istam collectam*), co ów uczony wykorzystał w swojej publikacji na temat średniowiecznej historiografii polskiej[2]. Oba rękopisy są obecnie uznawane za zaginione, można mieć tylko nadzieję, że nie przepadły bezpowrotnie i czekają na kolejnego odkrywcę. W tej sytuacji prace i listy Wojciecha Kętrzyńskiego pozostają jednak jedynym źródłem informacji o tych zabytkach.

Każdy nieznany rękopis średniowieczny stanowi niewątpliwie gratkę dla badaczy. Kiedy więc dwa lata temu, dzięki odkrywcy kilkunastu rękopisów pelplińskich, dr. Mateuszowi F. Marszałkowskiemu, miałem możliwość skonsultowania zawartości tych kodeksów, podjąłem się tego zadania z ekscytacją, ale też z obawami. Kolejną bowiem cechą tego typu odkryć jest niebezpieczeństwo „wtórnego", pozornego odkrywania tego, co zostało już odkryte. W przypadku rękopisów pelplińskich już wstępne badania wskazują, że mogą one sprawić wiele niespodzianek. Ich wartość niekoniecznie zasadza się na tym, że przynoszą nowe, nieznane nauce teksty. O ile uczeni XIX-wieczni mieli swoisty luksus poszukiwań w obszarze dziewiczym, to po tylu latach postępu prac nad źródłami

[1] W. Kętrzyński, *Ueber eine neue Handschrift des Canaparius*, „Altpreussische Monatsschrift" Neue Folge, 1870, t. 7, s. 673–702.

[2] Zob. H. Zeissberg, *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, t. 1, Warszawa 1877, s. 233 i przyp. 2.

rękopiśmiennymi, uwzględnić należy dorobek uczonych w zakresie tradycji rękopiśmiennej dzieł. W konsekwencji, euforia wynikająca z odkrycia nieznanego tekstu może zostać stłumiona w trakcie dalszych badań, a opublikowane w postaci komunikatu, efekty wstępnej kwerendy mogą być podważone albo uzupełnione w kolejnych, bardziej szczegółowych analizach. Jest to ryzyko, którego nie sposób uniknąć, należy jednak mieć nadzieję, że podjęte prace przyczynią się do kolejnych ustaleń i uściśleń naukowych.

W ramach niniejszego komunikatu przedstawiam trzy przykłady takich właśnie nieoczywistych odkryć. Wybrałem je ze względu na wczesny czas transmisji znanego tekstu (nr 1), nietypowość kolekcji (nr 2) oraz nieznany dotychczas kontekst znanego w literaturze (wyłącznie z jednego przekazu) późnośredniowiecznego zabytku języka polskiego (nr 3). Nie przedstawiam informacji o samych rękopisach, ponieważ było to przedmiotem artykułu ich odkrywcy — Mateusza F. Marszałkowskiego[3]. Przedmiotem analizy będą następujące zagadnienia: funkcjonowanie jednego z najstarszych przekazów tekstu, identyfikacja nieznanego dotąd dzieła przypisywanego znanemu autorowi oraz ukazanie kontekstu kodykologicznego (korpusu dzieł w kolekcji teologicznej), wreszcie funkcjonowanie fragmentów w języku polskim oraz odwołań do kultury polskiej w łacińskich kazaniach powstałych na ziemiach polskich w XV w.[4] Dobór analizowanych zabytków jest arbitralny, podyktowany nie tylko stopniem rozpoznania całego zasobu (czyli 13 rękopisów), ale też różnym stanem zachowania. Niewątpliwie interesującym zabytkiem, godnym osobnego potraktowania, jest zbiór dzieł w rękopisie Akc. 5 — niestety wobec braku połowy rękopisu, niemal niewidocznych liter w pozostałej części na skutek zalania i wypłukania atramentu, osypywania kart na końcu, dalsze badanie jest praktycznie niemożliwe.

Można tylko stwierdzić, że kodeks — datowany na 1. połowę XV w. — zawiera wykład Mszy św. Mikołaja Stoera ze Świdnicy (zm. 1424 r.), kazania oraz od k. 234r *Speculum amatorum mundi* — dzieło przypisywane Jakubowi z Paradyża lub Dionizemu Kartuzowi[5]. Spośród innych rękopisów zdecydowano się wyłączyć z niniejszej prezentacji dwa kodeksy, zawierające teksty wyjątkowe, ale wielkie pod względem objętości, które będą przedmiotem osobnych, bardziej szczegółowych analiz (Akc. 7, Akc. 10).

[3] Zob. M.F. Marszałkowski, *Odnalezione rękopisy średniowieczne z Biblioteki Diecezjalnej im. Biskupa Jana Bernarda Szlagi w Pelplinie*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki" 2025, t. 34, z. 1, s. 9–38.

[4] W artykule oraz aneksie zamieszczono wydania tekstów z rękopisów. W edycjach zastosowano się do założeń instrukcji wydawniczej Adama Wolffa — A. Wolff, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źrodeł historycznych do połowy XVI wieku*, „Studia Źrodłoznawcze", 1957, t. 1, s. 155–184 (przedruk w: J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źrodeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 328–354), z tą różnicą, że kursywą oddano teksty w j. polskim.

[5] Zob. s. 29.

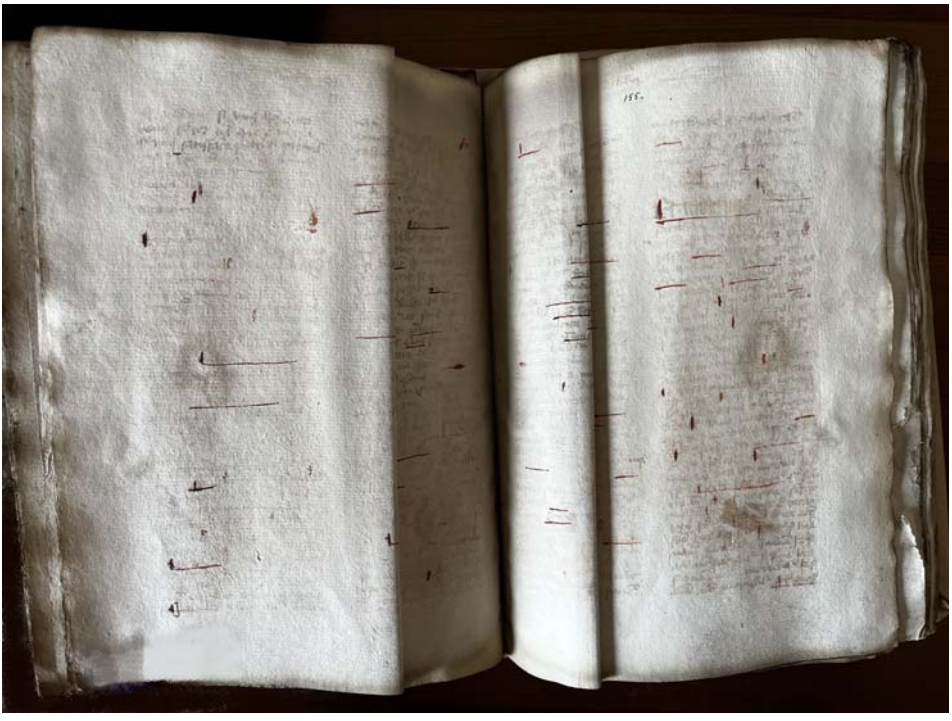

Il. 1: BDP, sygn. Akc. 5, k. 154v–155r (fot. M.F. Marszałkowski)

1. Apologia uczonego-tłumacza Gerarda z Cremony (sygn. 61 (88))

Rękopis o sygn. 61 (88) jest najstarszy z całego zespołu odkrytych kodeksów pelplińskich. Na podstawie pisma i dekoracji datować go można na ostatnią ćwierć XIII w.[6] Jest to kolekcja tekstów medycznych, greckich i arabskich przetłumaczonych na język łaciński oraz zaopatrzonych w komentarze, znana jako *Articella*. Na końcu rękopisu (k. 252v) tą samą ręką, co teksty wcześniejsze, wpisano krótki żywot Gerarda z Cremony (1114–1187). Był to bodaj najwybitniejszy i najpłodniejszy tłumacz w łacińskim średniowieczu, działający w Toledo, któremu przypisuje się ponad 70 tłumaczeń dzieł, przede wszystkim antycznych autorów greckich, ale też autorów arabskich, z różnych dziedzin nauki: matematyki, filozofii i medycyny[7].

[6] Na podstawie dekoracji Mateusz F. Marszałkowski postawił hipotezę o francuskim pochodzeniu kodeksu, warto jednak odnotować, że na końcu rękopisu (na karcie ochronnej) wpisano ręką późniejszą (XIV w.) słabo czytelne noty, m.in. listę książek zakupionych w Bolonii — być może kodeks dostał się na Pomorze drogą pośrednią.

[7] Zob. Ch. Burnett, *The Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the Twelfth Century*, „Science in Context" 2001, t. 14, nr 1/2, s. 249–288, tu s. 252. Zob. też C. Colomba,

Krótki żywot, spisany przez jego uczniów niebawem po śmierci Gerarda, był przedmiotem zainteresowania wielu badaczy. Wspomnieć należy o Karlu Sudhoffie, który w 1914 r. opublikował krótki artykuł, wraz z edycją tekstu, przygotowaną na podstawie czterech przekazów, w tym najstarszego z biblioteki Uniwersytetu Lipskiego Ms. 1119 z 1. ćwierci XIII w.[8] Kilkadziesiąt lat później kolejną edycję opublikował angielski uczony Charles Burnett, opierając się na uznanych za najlepsze pod względem filologicznym przekazach: z Biblioteki Watykańskiej, znanym także wcześniejszym wydawcom, w tym Sudhoffowi[9] oraz paryskiej Bibliothèque nationale de France[10], z uwzględnieniem jednak pozostałych znanych kopii — łącznie w dziewięciu rękopisach, datowanych od 1. ćwierci XIII w. do XV w.[11]

Przekaz pelpliński pozostawał dotychczas nieznany, a wobec daty powstania (ostatnia ćwierć XIII w.) jest on jednym z najstarszych. Wstępne porównanie z innymi najstarszymi rękopisami: lipskim i watykańskim wskazuje, że nie ma bezpośredniej zależności między nimi pod względem doboru i układu treści[12]. Co interesujące, dobór tekstów medycznych w kodeksie oraz tradycja rękopiśmienna poszczególnych dzieł wskazują na Kraków jako jedno z głównych miejsc ich funkcjonowania. Na przykład *Ars parva* (*Tegni*) Galena znana jest czterech kopii rękopiśmiennych, z czego trzy znajdują się w Bibliotece Jagiellońskiej; z kolei *Prognostica* Hipokratesa z komentarzem Galena — z pięciu wyłącznie krakowskich[13]. Warto odnotować, że w przeciwieństwie do wielu przekazów, w kodeksie pelplińskim brak zestawienia dzieł przetłumaczonych przez Gerarda z Cremony, zwykle umieszczanego na końcu biogramu.

Powróćmy jednak do żywota Gerarda z Cremony zamieszczonego po *Ars parva* (*Tegni*) Galena. Biogram ten napisali towarzysze (*socii*), których można utożsamić z grupą tłumaczy i uczniów Gerarda w Toledo, prawdopodobnie wkrótce po śmierci uczonego w 1187 r. Stanowi on zwieńczenie ostatniego dzieła, czyli właśnie tłumaczenia utworu Galena. Żywot składa się z trzech części: pierwsza zawiera uzasadnienie spisania losów Gerarda — wyjątkowe, zważywszy że postaci tłumaczy

Gerhardus Cremonensis, [w:] *C.A.L.M.A. Compendium Auctorum Latinorum Medii Aevi (500–1500)*, t. 4, Firenze 2004, s. 249–260 (gdzie wymieniono 92 jego dzieła).

[8] K. Sudhoff, *Die kurze «Vita» und das Verzeichnis der Arbeiten Gerhards von Cremona, von seinen Schülern und Studiengenossen kurz nach dem Tode des Meisters (1187) zu Toledo verabfaßt*, „Archiv für Geschichte der Medizin" 1914, t. 8, H. 2/3, s. 73–82.

[9] Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica, Vat. lat. 2392 z XIII w.

[10] Paris, Bibliothèque nationale de France, Lat. 14390 z XIV w.

[11] Ch. Burnett, *The Coherence of the Arabic-Latin Translation*, s. 273–287 (Appendix 1).

[12] Rękopis lipski (Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig, Ms 1119) — opis i kopia cyfrowa: https://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/HSP0005200400000000 (19.08.2025); rękopis watykański (Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 2392) — opis i kopia cyfrowa: https://digi.vatlib.it/mss/detail/Vat.lat.2392 (19.08.2025).

[13] C. Colomba, *Gerhardus Cremonensis*, s. 259–260, nr 87, 90.

raczej nie upamiętniano w taki sposób. W drugiej części znalazła się apologia cnót Gerarda: obojętności na dobra doczesne i potrzeby ciała oraz dążenia do przysłużenia się innym. W ostatniej uwypuklono gruntowne wykształcenie Gerarda oraz doskonalenie znajomości języka arabskiego, służące jego pracy translatorskiej.

Tekst łaciński w rękopisie pelplińskim (k. 252va–b) przedstawia się następująco[14]:

[*k. 252va:*] Sicut lucerna relucens in abscondito non est ponenda, sed super candelabrum locanda, sic nec splendida facta bonorum, velud sub pigra taciturnitate sepulta, sunt retinenda, sed auribus modernorum presentanda, cum virtutibus ianuam sequentibus aperiant et antiquorum exempla, quasi vite imagine<m> in oculis presencium digna commemoracione insinuent. Ne igitur magister Gerardus Cremonensis sub taciturnitatis tenebris lateat, ne fame graciam, quam meruit, amittat, ne per presumptuosam rapinam libris ab ipso translatis titulus infigatur alienus, presertim cum nulli eorum nomen suum inscripsisset, cuncta opera ab eo translata, tam de dialectica quam <de> geometria, tam de astronomia quam de philosophia, tam eciam de medicina[a] quam de aliis scienciis. In fine huius Tegni, novissime ab eo translati, imitando Galienum in memoracione[b] librorum suorum, in fine eiusdem, per socios ipsius diligenter[c] fuerunt honorata[d]. Ut, si aliquis intencionum ipsorum [e-]operum fuerit amator[-e] de eis aliquid optaverit, per hanc inscripcionem citius inveniat et de eo securior fiat. Licet enim fame gloriam spreverit, licet favorabiles et vanas seculi pompas fugerit, licet nomen suum [f-]in nubes et inane[-f] nollet dilatari, fructus[g] operum eius per secula redolens, probitatem ipsius enunciat atque declarat.

Is enim[h] cum bonis floreret temporalibus, bonorum tamen affluentia vel absentia eius animum nec extulit nec depressit, sed viriliter duplicem occursum[i] paciens, semper in eodem statu constantie permanebat, carnis desideriis inimicando, solis spiritualibus adherebat, cunctis[j] presentibus atque futuris prodesse laborabat. Non immemor illius Ptolomei: cum finis appropinquit[k] bonum cum augmento operare.

Cum ab ipsis[l] infancie cunabulis in gremiis philosophie educatus esset et ad cuiuslibet partis ipsius noticiam [m-]per latitudinem studii[-m] pervenisset, amore tamen Almagesti, quem apud Latinos minime reperit, Toletum perrexit, ut[n] librorum cuiuslibet facultatis habundanciam in Arabico cernens et Latinorum penuriam[o] de ipsis quam noverat miserans, amore transferendi linguam

[a] *Ed.* physica. [b] *Ed.* commemoratione. [c] *Ed.* diligentissime. [d] *Ed.* connumerata. [e- -e] *Ed.* amator. [f- -f] *Ed.* nubes et inania captando. [g] *Ed.* tamen. [h] *Ed.* etiam. [i] *Ed.* occursum fortune. [j] *Ed.* etiam. [k] *Ed.* appropinquas. [l] *Ed.* istis. [m- -m] *Ed.* secundum Latinorum studium. [n] *Ed.* ubi. [o] *Ed.* penurie.

[14] W aparacie krytycznym podano odmienne lekcje według edycji Ch. Burnetta, *The Coherence of the Arabic-Latin Translation*, s. 275–276, oznaczając je siglum *Ed*.

edidicit Arabicam, et sic de utroque, de sciencia scilicet[p] et ydiomate, confisus quemadmodum Hametus in epistola sua: De proporcione et proporcionato[q] refert: ‘Oportet [r-]interpretem, ut[-r] preter excellenciam quam adeptus est ex noticia lingue de qua et in quam transfert, artis quam [*k. 252vb:*] transfert scienciam habeat, more prudentis, qui viridia[s] prata perlustrans, coronam de floribus, non de omnibus sed de pulcrioribus, connectit. Scripturam resolvit[t] Arabicam, de qua plurium facultatum libros quoscunque voluit eleganciores [u-]tamquam dilecte lingue[-u] planius ac intelligibilius quo ei possibile fuit, usque ad finem vite[v] transmittere non cessavit. Viam autem universe carnis ingressus est anno vite sue LXXXVII[w]. In anno Domini nostri Ihesu Christi M[o] C[o] LXXXVII[o].

Explicit commentum Hali super Tegni Galieni cum duplici translacione.

2. Nieznane dzieło Mateusza z Krakowa? (Akc. 3)

Kodeks o sygn. Akc. 3, datowany na 1. połowę XV w., ma ustaloną proweniencję: pochodzi z księgozbioru cystersów w Pelplinie. Zawiera kolekcję dzieł teologicznych, m.in. list rabiego Samuela de Fez o nadejściu Mesjasza, *Apokalipsę* ze wstępem Gilberta z Poitiers (de la Porrée), wykład Mszy św. (*Super missam ex diversorum doctorum sentenciis compilata*), dwa kazania (o św. Dorocie i na Zwiastowanie NMP), trzy krótkie teksty przypisywane św. Augustynowi (Pseudo-Augustyn) oraz kompilację — wypisy z dzieł z zakresu prawa kanonicznego (m.in. Henryka de Segusio). Szczególną uwagę przykuwa jednak tekst znajdujący się na 77r–128r. W spisie zawartości kodeksu na wyklejce okładki przedniej wykazano w tym miejscu pozycję pt. *Collecte magistri Mathei de Cracovia*. Z kolei, według zamieszczonego *rubro* na początku dzieła tytułu są to: *Excerpta de collectis diversarum materiarum magistri Mathei de Cracovia, doctoris sacre theologie etc.* Byłoby to więc dzieło, którego autorstwo przypisano krakowskiemu profesorowi teologii Mateuszowi z Krakowa (ok. 1345–1410). Analogiczny tytuł został odnotowany w literaturze przedmiotu, znajdował się w niezachowanym rękopisie ze zbiorów królewieckich, bez podania szczegółów, w tym incipitu[15]. A zatem przekaz pelpliński byłby jedynym

[p] *Ed.* videlicet. [q] *Ed.* proportionalitate. [r-r] *Ed.* ut interpres. [s] *Ed.* virida. [t] *Ed.* revolvit. [u-u] *Ed.* Latinitati tamquam dilecte heredi. [v] *Ed.* vite sue. [w] *Ed.* LXXIII[o].

[15] Zob. *Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae*, oprac. J. Kaliszuk, A. Pieniądz, P. Węcowski, K. Skwierczyński, Kraków 2019, nr 460/11, s. 554. Tekstu tego nie odnotował Matthias Nuding — M. Nuding, *Matthäus von Krakau. Theologe, Politiker, Kirchenreformer in Krakau, Prag und Heidelberg zur Zeit des Großen Abendländischen Schismas*, Tübingen 2007 (Spätmittelalter und Reformation, Neue Reihe, Bd 38). Kodeks ze zbiorów Biblioteki Królewskiej i Uniwersytetu w Królewcu opisał Emil Steffenhagen — zob. A.I.H. Steffenhagen, *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Regiae et Universitatis Regimontanae*, fasc. 1: *Codices ad iurisprudentiam pertinentes*, Regimonti 1861, nr LXXXVII, s. 37 (sygn. 112). Był to rękopis papierowy, przepisany w części

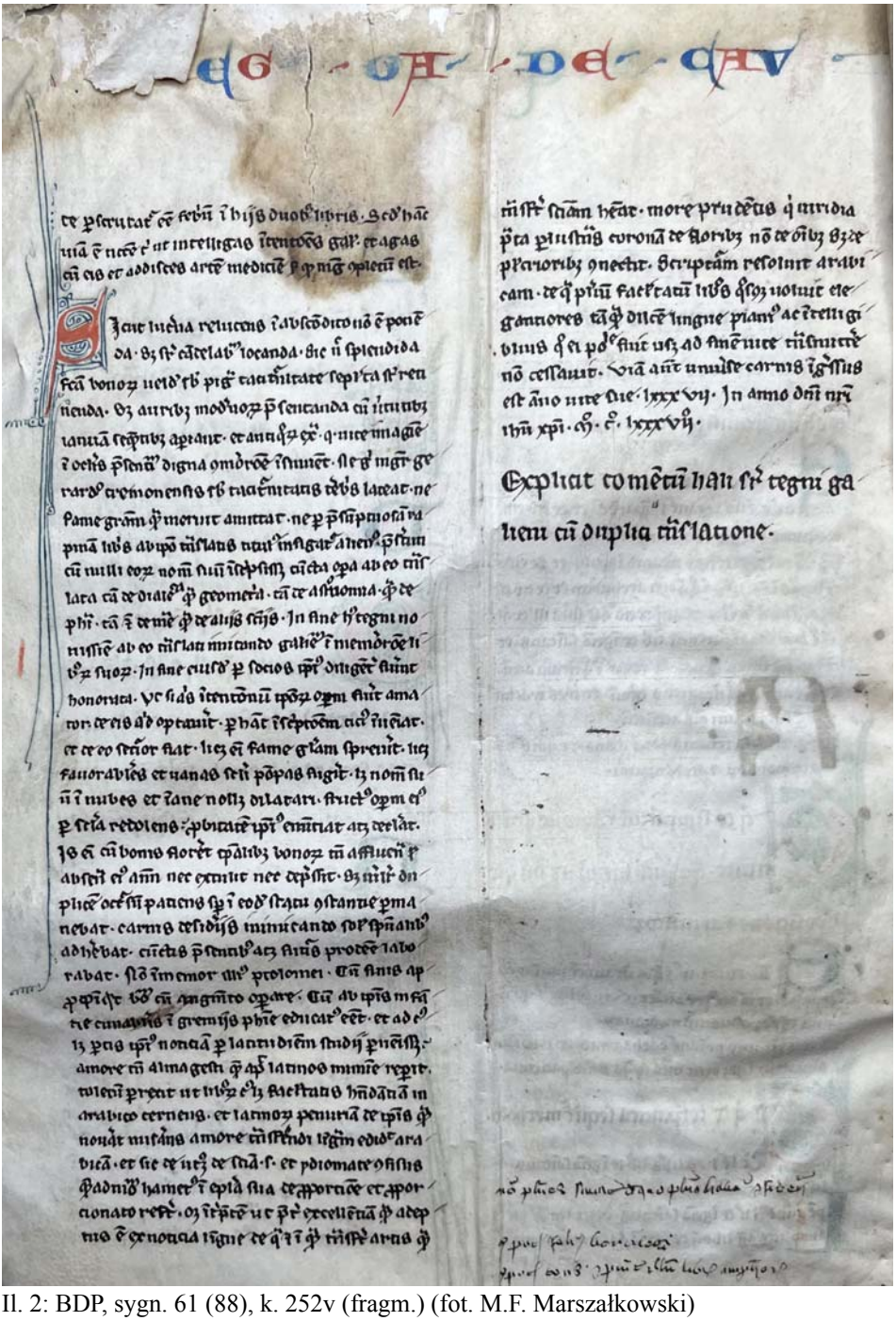

Il. 2: BDP, sygn. 61 (88), k. 252v (fragm.) (fot. M.F. Marszałkowski)

zachowanym przekazem tego dzieła. Już sam początek tekstu wskazuje jednak, że w rzeczywistości jest to dzieło czeskiego teologa Stefana z Roudnic (Štěpána z Uherčic) z połowy XIV w., określane jako *Quaestiunculae*[16]. Wydawca — Rostislav Zelený — odnotował 23 przekazy rękopiśmienne głównie z 1. połowy XV w., w tym sześć z bibliotek polskich: z Gdańska (2 rękopisy) i Wrocławia (4 rękopisy)[17]. Dodać jeszcze można przekazy niezachowane: cztery z Biblioteki Narodowej oraz wspomniany wyżej kodeks królewiecki[18].

W kodeksie pelplińskim incipit nie zawiera — jak w przypadku innych przekazów — bezpośredniego odwołania do statutów prowincjonalnych arcybiskupa praskiego Arnošta z Pardubic, lecz został pozbawiony tego kontekstu na rzecz sformułowania bardziej uniwersalnego: *Statuta provincialia aliquorum*

w 1434 r., który należał do kaznodziei polskiego w Toruniu Macieja, a następnie — od 1449 r. do plebana toruńskiego Jana de Ast.

[16] Wydanie: R. Zelený, *The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice*, „Apollinaris", 1965, t. 38, cz. 1, s. 236–283; cz. 2, s. 372–405 (reprint w postaci książki pod tym samym tytułem: Roma 1966). Dziękuję dr. Adamowi Poznańskiemu za udostępnienie tej pracy. O autorze i jego dziele zob. m.in. P. Spunar, *Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, t. 1, Wratislaviae–Varsaviae–Cracoviae 1985 (Studia Copernicana, 25), s. 151–152 (nr 408); J. Kejř, *Summae confessorum a jiná díla pro foro interno v rukopisech českých a moravských knihoven*, Praha 2003 (Studie o Rukopisech, Monographia, 8), s. 93–96 (tamże wykaz 20 rękopisów z bibliotek czeskich i morawskich); J. Svoboda, *Stefano di Roudnice — Studio storico-giuridico delle Quaestiunculae*, Roma 2000; idem, *Štěpán z Roudnice a jeho Quaestiunculae*, [w] *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV. Collective Treatise*, ed. P.O. Krafl, Praha 2008, s. 379–384; P. Krafl, *Canonical Jurisprudence in the Kingdom of Bohemia in the Middle Ages*, „Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu" 2023, t. 71, nr 1, s. 441–474.

[17] Gdańsk, Biblioteka PAN, Mar. F 1866, Mar. F 1960 — właściwie: Ms 1866, k. 1–38r (kodeks z ok. 1424 r.) — opis rękopisu zob. O. Günther, *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Tl. 3, Danzig 1909, s. 61; Ms 1960, k. 217r–237v (rps z lat 1431–1439) — opis zob. ibidem, s. 103–105; Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu (dalej: BUWr), I F 4 (właściwie: I F 54), k. 204r–207r (fragm.) — opis zob. *Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*, T. 1, Leipzig 1938, s. 57-59 (nowy opis rękopisu przygotował Wojciech Mrozowicz w ramach projektu katalogowania kodeksów średniowiecznych z klasztoru Kanoników Regularnych św. Augustyna w Żaganiu (Centrum Studiów Mediewistycznych KUL); I F 253, k. 1r–24v, I F 285, k. 4ra–28rb (rps z ok. 1401 r.), I F 624, k. 228v–238v (fragm.). P. Spunar, *Repertorium*, s. 152 dodał jeszcze kolejne przekazy z bibliotek polskich: Kraków, Biblioteka Jagiellońska, 2220, k. 1r–37r; Pelplin, Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szlagi (dalej: BDP), 178 (221), k. 1r–50r — opis zob. W. Seńko, *Rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Warszawa 1969 (Biblioteka Narodowa, Katalog Mikrofilmów nr 14), s. 45–47; Pelplin, BDP 229 (453), k. 72r–104v — opis zob. ibidem, s. 66–71; Wrocław, BUWr, I F 594, k. 142r–153v.

[18] Były to: Lat.F.ch.I.7, Lat.F.ch.I.43, Lat.F.ch.I.44, Lat.F.ch.I.263 — zob. P. Spunar, *Repertorium*, s. 152; J. Kaliszuk, *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 2, cz. 1, Wrocław 2016 (Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach, t. 8/2,1), s. 101–103 (nr 82), s. 141–143 (nr 118), s. 144–146 (nr 119), s. 395–396 (nr 327).

archiepiscoporum et episcoporum dicunt. W dalszej części jednak tekst jest już zbieżny z dziełem Stefana z Roudnic: *nullus presbiter parrochianum alterius sine proprii licencia sacerdotis, nisi in mortis articulo constitutum, ad confessionem recipiat … Quero, utrum nos religiosi et tamen curam populi habentes possimus procurare omnibus sacramentis parrochianos aliorum, ut mercatores, viatores et peregrinantes* .... Interesująca jest struktura tekstu, na który składają się kwestie wraz z rozwiązaniami, dotyczące różnych problemów związanych z sakramentami, karami kościelnymi, teologią moralną, liturgią i duszpasterstwem, wreszcie z prawno-moralnymi aspektami posiadania własności[19]. Jak trafnie określił wydawca, był to w istocie podręcznik, mający uczyć duszpasterzy stosowania zasad prawa kanonicznego w praktyce[20].

Warto odnotować, że w przekazie pelplińskim wprowadzone zostały rubryki, które nie są zbieżne z podziałem treści w edycji. Rubryki te miały ułatwić odnalezienie konkretnego rozwiązania prawnego, np. *De abiudicatis et sacramento illis porrigendo* (k. 77v), *De absolucione canonum* [recte: *De casibus*] *episcopalium inter religiosos* (k. 78r), *De dubiis aque benedicte et baptismate* (k. 78r) itd. W przeciwieństwie jednak do wielu przekazów (np. gdańskich) w rękopisie pelplińskim nie zamieszczono rejestru alfabetycznego. Tekst kończy się na k. 128r słowami: *et sic est finis* i w tym miejscu kończą się *Quaestiunculae* Stefana z Roudnic. Można więc uznać, że dzieło Stefana zostało przypisane — co było częstą praktyką — jednemu z największych autorytetów teologicznych późnego średniowiecza, czyli Mateuszowi z Krakowa. Jednak sprawa wymaga dalszych badań, ze względu na kolejne teksty umieszczone w rękopisie pelplińskim. Tytuł dzieła przypisywanego Mateuszowi — *Excerpta de collectis diversarum materiarum* — świadczy o tym, że były to wyjątki z dzieł różnych autorów, a więc *Quaestiunculae* mogły być tylko częścią większej kompilacji. W kodeksie od k. 128v znajdują się wypisy i noty wpisane tą samą ręką i z analogiczną organizacją tekstu na stronie (inicjałki, rubryki). Warto więc zwrócić uwagę na nie, nie tylko ze względu na potencjalne autorstwo Mateusza z Krakowa, ale także ze względu na dobór treści. Już na obecnym, wstępnym etapie badań dostrzec można pewną zależność od poprzedniego tekstu — w notach zawarto rozwiązania prawne, których zabrakło wcześniej. Niektóre z nich mają postać kazusów — rozstrzygnięć kwestii szczegółowych dotyczących sprawowania sakramentu Eucharystii, np. co zrobić, gdy do kielicha z winem wpadnie owad? Średniowieczni teologowie rozstrzygali, że jeżeli doszło do tego przed konsekracją, należy wymienić wino, gorzej, gdy doszło do tego po Przeistoczeniu. O ile była to mucha lub inny owad niejadowity, wówczas należało wypić Krew. Jeżeli jednak był to duży pająk, prawdopodobnie jadowity, wtedy należało Krew odlać do naczynia i przechowywać wśród innych relikwii.

[19] Zob. R. Zeleny, *Introduction*, [w:] *The Quaestiunculae*, s. 14–16.

[20] Zob. ibidem, s. 9.

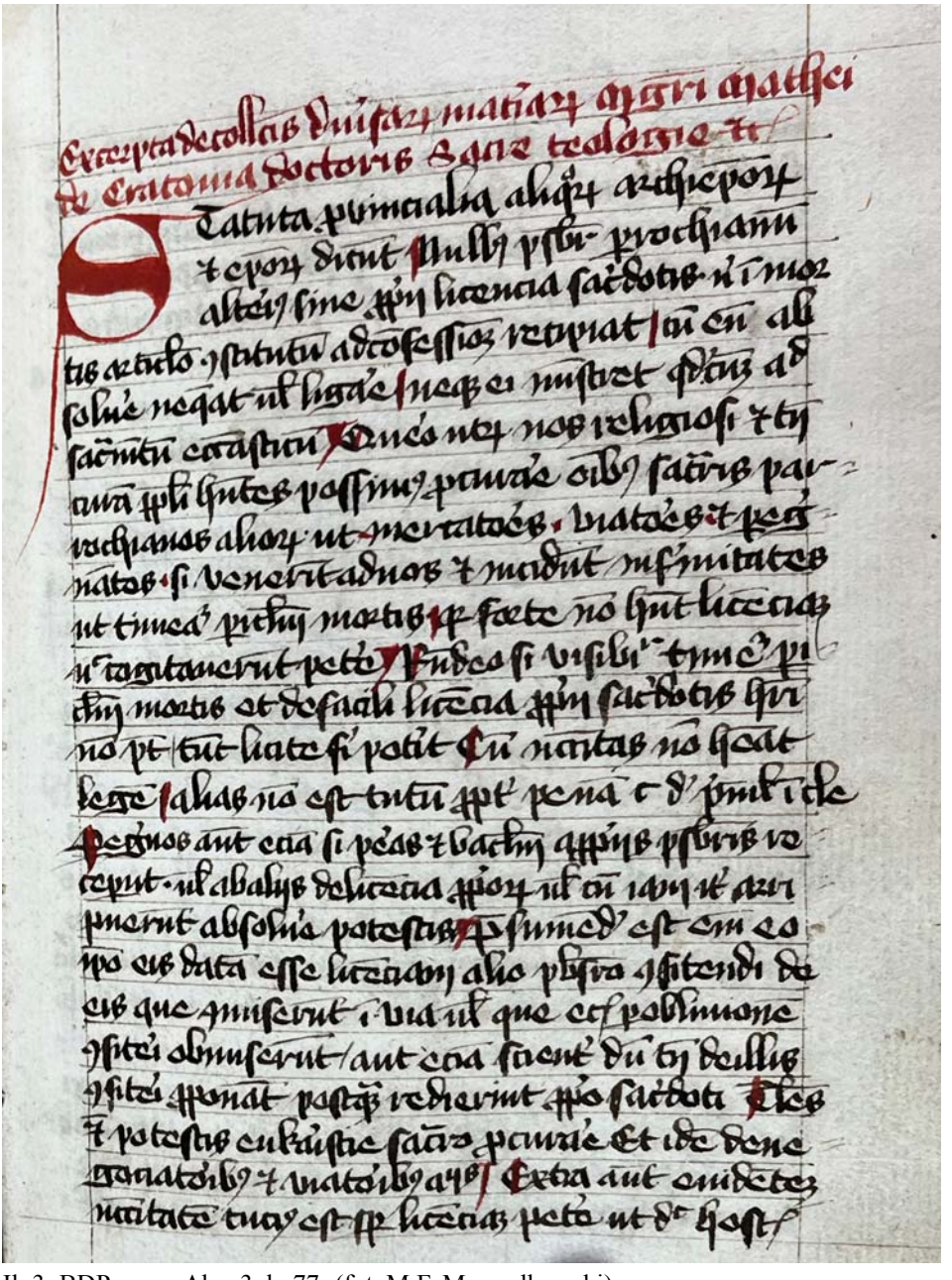

Il. 3: BDP, sygn. Akc. 3, k. 77r (fot. M.F. Marszałkowski)

Aby sakrament był uskuteczniony, należało wówczas ponownie nalać wino i dokonać konsekracji. Wypisy te pochodziły z tekstów Innocentego III (*Mysteria evangelicae legis et sacramenti Eucharistiae*) oraz św. Tomasza z Akwinu. Rubryki w tej części mają następujące brzmienie:

De quinque sensibus circa sacramentum (k. 128v);
De negligencia circa calicem in vino (k. 129r);
De aqua non infusa (k. 129r);
Nota bene (k. 129r–v z tekstem: *Item in penitenciali Bede presbiteri habetur: Si quis per ebrietatem vel voracitatem eukaristiam evomerit ...*);
De vino acetoso (k. 129v);
Nota bene (k. 130r z tekstem: *Item dubitatur, si sacerdoti apparet quod super hostiam sit iuvenis puer vel quod appareat carnea quid fit faciendum*);
De existentibus in peccato mortali (k. 130r);
De lumine infra missa (k. 130r);
Nota bene (k. 130r: *Item, si laycus inveniat corpus Christi, utrum debet tangere vel non. Respondetur, quod ob reverenciam sacramenti potest tangere et levare si sacerdos haberi non poterit*).

Bezpośrednio pod ostatnią notą i bez wyróżnienia wpisano kolejną, która stanowi początek drugiej części tekstu, niezwiązanej ze sprawowaniem sakramentu Eucharystii, lecz poświęconej zasadniczo cnocie pokory (*humilitas*). Noty na ten temat poprzedzono jednak niezwykle interesującymi wypisami dotyczącymi młodości i starości oraz ułomności świata, tworzącymi spójną całość. Warto je przytoczyć; choć są one znane z innych źródeł (Innocentego III, Bernarda z Clairvaux), stanowią jednak ciekawy przykład tworzenia celowej kolekcji tematycznej:

[*k. 130r:*] Item nota. Agazel[21] dicit: [*k. 130v:*] intellectus est in animo, memoria in fronte, avaricia in iecore, amor in corde, anhelitus in pulmone, coitus in rene, leticia in splene, sangwis in corpore, anima in sangwine, spiritus in anima, mens in spiritu, cor in mente, fides in corde, Christus in fide etc.
[*k. 130v–131r*:] Maledictus puer centum annorum[22]. Quod exponens sanctus Bernhardus sic dicit: Maledictum, caput canum et cor vanum, corpus tremulum et cor emulum, canicies in vertice <et> pernicies in mente, facies rugosa et lingwa nugosa, cutis sicca et fides ficta, visus caliginans et caritas claudicans,

[21] Muhammad Abu Hamid Al-Ghazali (ok. 1058–1111) — perski filozof i teolog sunnicki, mistyk suficki.

[22] Por. Is 65,20: *Non erit ibi amplius infans dierum, et senex qui non impleat dies suos, quoniam puer centum annorum morietur, et peccator centum annorum maledictus erit*. Nota znajdowała się również w niezachowanym rękopisie z biblioteki parafialnej św. Jana w Toruniu (k. 157ra) — zob. M. Olszewski, *Appendix 3: Remarks concerning the manuscript from Archiwum Parafii św. Jana in Toruń*, [w:] Matthaeus de Cracovia, *Rationale divinorum operum*, cur. M. Olszewski, W. Rubczyński, Varsaviae 2016 (Corpus Philosophorum Polonorum, Series Medievalis), s. XXXIX.

labium pendens et dens detrahens, virtus debilis et vita flebilis, dies uberes et fructus steriles, anni multi et actus stulti etc.

Item Innocencius de vilitate condicionis humane nature[23]. Si quis ad senectutem processerit, statim cor eius affligitur, caput concutitur et langwet spiritus, fetet anhelitus, facies rugatur, statura curvatur, caligant oculi, vacillent articuli, nares effluunt et crines defluunt, tremit tactus, deperit actus, dentes putrescunt, aures surdescunt. Senex facile provocatur, deficile revocatur, cito credit, tarde discedit, tenax et cupidus, tristis et querulus, laudat antiquos spernit modernos, vituperat presens, commendat preteritum, suspirat et auxiatur, torpet et infirmatur et hiis similia. Unde Oracius: multa senem circumveniunt incom<m>oda. Porro neque senes contra iuve-[*k. 131r:*]-venes [*?*] glorientur, nec insolescant iuvenes contra senes. Vero quod sumus ille fuit, erimus quandoque quod hic est.
[*rubro:*] De defectu mundi[24].
Crisostomus: non est nisi turpis amor in hoc seculo nec secura vita, quia omnis vita tam spiritualis quam secularis contaminata est cupiditate et superbia. Unde de lege dictum est: recessit lex a sacerdotibus, iusticia a principibus, consilium a senioribus, fides a populo, amor a parentibus, reverencia a subditis, caritas a prelatis, religio a monachis, devocio a monialibus, honestas a iuvenibus, disciplina a clericis, doctrina a magistris, studium a scolaribus, timor a sevitoribus, equitas a iudicibus, fidelitas a militibus, concordia a civibus, communitas a rusticis, bonitas ab artificibus, veritas a mercatoribus, largitas a divitibus, castitas a virginibus, luctus et meror a viduis, pudicicia a coniugatis et quid super est nisi veniat antichristus. Iam iam ille Christus quasi nullus habetur a potentibus huius seculi quasi peregrinus ignoratur etc.

Następnie w rękopisie znalazły się noty dotyczące pokory, zaczerpnięte przede wszystkim z dzieł św. Bernarda z Clairvaux:

k. 131r [*rubro:*] *De triplici humilitate secundum beatum Bernhardum*[25];

k. 131v: *12 gradus humilitatis* — jest to fragment *Reguły św. Benedykta* (rozdz. 7), numeracja stopni w rękopisie została poprowadzona odwrotnie (od punktu dwunastego do pierwszego);

k. 131v: *Gradus descendendi*[26];

---

[23] Zob. Innocentius III papa, *De contemptu mundi sive De miseria humanae conditionis libri tres*, [w:] *Patrologiae Latinae cursus completus* [dalej: PL], t. 217, ed. J.-P. Migne, Paris 1855 , kol. 701–746, tu cap. 11: *De incommodis senectutis*, kol. 706.

[24] Inny przekaz tego tekstu: Wrocław, BUWr II F 79, k. 360v (https://bibliotekacyfrowa.pl/publication/38755).

[25] Bernardus Claraevallensis, *Sententiae*, [w:] PL 183, ed. J.-P. Migne, Paris 1862, kol. 747–758, tu kol. 755 (nr 37). Zob. Gdańsk, Ms Mar. F 39, k. 77 — O. Günther, *Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Tl. 5: *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921, s. 540.

[26] Ten fragment odnaleźć można w kazaniu Wernera opata z Sankt Blasien (zm. 1178), na pierwszą niedzielę po Objawieniu — zob. *Libri deflorationum sive excerptionum ex melliflua diver-*

k. 132r: *De triplici humilitate secundum beatum Bernhardum* (sic!)[27].

Noty te zakończone zostały wpisanym *rubro* słowem *Amen*, co sugeruje, że następne dzieło stanowi osobną całość. Tekst, od k. 132v do 153v, jest kolekcją kwestii, wraz z rozwiązaniami, dotyczących kapłanów, m.in. przygotowania intelektualnego i moralnego do sprawowania posługi, z licznymi odwołaniami do ksiąg prawa kanonicznego[28]. Całość zakończona jest rozważaniami na temat dobrego i złego pasterza oraz zagrożeń dla stada owiec w postaci wilka (diabeł, zły człowiek)[29].

W dalszej części rękopisu (k. 153v–158r), inną ręką zamieszczono wypisy z dzieł prawniczych, m.in. *Summa aurea* Henryka de Segusio (*Summa Hostiensis*), poświęcone różnym aspektom duszpasterstwa, głównie pokucie i odpuszczeniu grzechów.

Trudno więc bezspornie rozstrzygnąć, czy w przypadku tej kompilacji mamy do czynienia z całą kolekcją dzieł, sporządzoną przez Mateusza z Krakowa, znajdującą się w rękopisie na k. 77r–158r. W istocie, teksty te zebrane zostały w kolekcję duszpasterską, związaną przede wszystkim z różnymi aspektami posługi kapłańskiej. Można więc i należy osobno analizować poszczególne teksty, ale warto też zwrócić uwagę na wydźwięk większej części rękopisu, uwzględniając także poprzedzający ją tekst dotyczący Mszy św. (k. 49r–76v)[30].

3. Kazania z glosami polskimi i przekaz wiersza *Oto usta już zamknione* (Akc. 1)

Trzeci z charakteryzowanych rękopisów (Akc. 1) jest szczególny, ponieważ zawiera jedyny przekaz pewnego tekstu. Rękopis wydatowany został na podstawie

sorum Patrum signanter Augustini, Hieronymi, Ambrosii, Gregorii, Hilarii, Chrysostomi, Maximi, Origenis, Remigii, Cassiodori, Bedae, Alcuini aliorumque doctorum orthodoxorum doctrina, super Evangelia de tempore per anni circulum per reverendum Patrem dominum Wernerum, abbatem monasterii S. Blasii martyris et pontificis in Nigra Silva, Ordinis S. Benedicti, Constantiensis dioecesis, conscriptarum, [w:] PL 157, ed. J.-P. Migne, Paris 1854, kol. 721–1293, tu kol. 815.

[27] Bernardus Claraevallensis, *Epistola VII ad Adam monachum* (77), [w:] PL 182, ed. J.-P. Migne, Paris 1859, kol. 93–105, tu kol. 95–96.

[28] Początek brzmi następująco: [k. 132v, *rubro*:] *De confessore. Quesitum fuit in quadam disputacione de quolibet inter alia. Utrum sacerdos aliquis religiosus vel secularis non habens populum sibi subiectum, habens tamen scienciam ligandi et solvendi posset audire confessionem subditi alicuius parochialis sacerdotis eius prius licencia non optenta? Probatur quod non* … [k. 134r:] *Utrum religiosi auctoritate privilegii dicuntur populo eis confessi, in quo continetur quod licitum sit eis de licencia episcopi dyocesis audire confessones* … .

[29] [k. 153v:] … *oves enim vocem meam audiunt et sequuntur me et ego vitam eternam do eis. Quam nobis concedat etc.*

[30] Wykład ten nie został jeszcze zidentyfikowany: *Super missam ex diuersorum doctorum sentenciis compilata. — Quoniam sacerdotalis dignitas exigit et requirit, ut ea, que circa missarum solempnia neccessaria sunt et agenda … >< … non velatum sed facie ad faciem letanter contemplari mereamur in eternum. Qui est benedictus unacum patre et spiritu sancto in secula seculorum. Amen.*

znaków wodnych przez Mateusza F. Marszałkowskiego na 2. połowę XV w. Zawiera kolekcję kazań mieszanych, zarówno z cyklu *de tempore*, jak i *de sanctis*. W kazaniach pojawiają się glosy polskie oraz utwór, który umożliwił identyfikację kodeksu. Utwór ten to wiersz *Oto usta już zamknionа*. Odkrył go Teodor Wierzbowski, który w 1884 r. dokonał edycji oraz podał krótką informację na temat samego kodeksu, znajdującego się w tym czasie w księgozbiorze Towarzystwa Naukowego w Toruniu[31]. Wkrótce potem rękopis zaginął, kolejni autorzy, jak Aleksander Brückner, pisali o wierszu wyłącznie na podstawie edycji Wierzbowskiego, podkreślając, że był to tekst „bardzo popsuty" i proponując własną rekonstrukcję utworu[32]. Po upływie ponad 140 lat od ukazania się edycji zawierającej nadzwyczaj krótką charakterystykę rękopisu warto przyjrzeć się ponownie treści, tym bardziej, że niepokój budzi zły stan zachowania kodeksu — w wielu miejscach widoczne są ubytki spowodowane reakcją atramentu i papieru („przeżery").

Teodor Wierzbowski opisał interesujący nas rękopis jako dzieło z XV w., formatu *quarto*, liczące 822 strony, zawierające kazania na święta przepisane przez jednego kopistę, odnotował również różne znaki wodne, jednak bez identyfikacji. W charakterystyce tekstu podkreślił, że kazania pisane były po łacinie, jednak „w kilku miejscach" znajdują się wyrazy polskie, co dowodzić miało, że kopista / czytelnik (według Wierzbowskiego: „autor, który je [tzn. kazania] pisał") musiał głosić je bezpośrednio w języku ojczystym, a odnotowane zostały tylko „te wyrazy polskie, które mu trudniej spamiętać było, a raczej, które nie od razu przychodziły mu, że tak powiem, na język, gdy się do kazania, powtarzając je sobie, przygotowywał, lub gdy je pisał z myślą, że w innym języku głosić je będzie"[33]. Argumentem na rzecz stwierdzenia o wygłaszaniu kazania w języku polskim wprost z rękopisu miało być także pismo „duże i grube", a więc łatwiejsze do czytania z pewnej odległości. Można się zgodzić z tą konstatacją, tym bardziej że — jak można sądzić na obecnym etapie badań — mamy do czynienia z kopią kazań, a nie autografem. Świadczą o tym nie tylko niedokładne zapisy wyrazów

[31] T. Wierzbowski, *Dwa przyczynki do starożytnego słownictwa polskiego*, „Sprawozdania Komisyi Językowej Akademii Umiejętności" 1884, t. 3, s. 66–72, tu s. 66–67.

[32] A. Brückner, *Drobne zabytki języka polskiego XV wieku. Pieśni, modlitwy, glosy*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny" 1897, t. 25, s. 206–291, tu s. 255; A. Brückner, *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, t. I: *Kazania i pieśni*, Warszawa 1902, s. 234; J. Łoś, *Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543*, Kraków 1915, s. 441; J. Łoś, *Początki piśmiennictwa polskiego (przegląd zabytków językowych)*, wyd. 2 popr., Lwów–Warszawa–Kraków 1922, s. 456–457; M. Włodarski, *Polska poezja świecka XV w.*, wyd. 4 zmien., Wrocław–Warszawa –Kraków 1998, s. LXIX, 82–83; W. Wydra, W.R. Rzepka, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, wyd. 3, Wrocław–Warszawa–Kraków 2004, s. 282–283; T. Michałowska, *Średniowiecze*, Warszawa 1995, s. 507–508; *Opis źródeł Słownika Staropolskiego*, red. W. Twardzik, Kraków 2005, s. 180; T. Michałowska, *Literatura polskiego średniowiecza. Leksykon*, Warszawa 2011, s. 601–602; *Clavis scriptorum*, s. 675 (nr 596).

[33] T. Wierzbowski, *Dwa przyczynki*, s. 66.

polskich, ale też liczne błędy w tekście łacińskim, wynikające z niestaranności kopisty (np. zmiana liczby mnogiej na pojedynczą poprzez niezastosowanie znaku skrócenia na oznaczenie -nt w trzeciej osobie liczby mnogiej). Ewidentnie tekst łaciński służył jako podstawa do głoszenia kazania, ale w formie swobodnej.

Kodeks zawiera kilkadziesiąt kazań na rok kościelny o znanym autorstwie oraz anonimowych, jednak w układzie mieszanym (*sermones mixti*), począwszy od kazania na drugą niedzielę po Zesłaniu Ducha Św. (Pięćdziesiątnicy), a nie od pierwszej niedzieli Adwentu. Wśród zidentyfikowanych autorów znaleźli się Mikołaj Wigandi, Benedykt Hesse, Jan Herolt (*Discipulus*) i Jordan z Kwedlinburga, jednak identyfikacja ta wymaga dalszych badań. W samym rękopisie pelplińskim już incipit pierwszego kazania: *Homo quidam fecit cenam magnam et misit servum suum Luce XIIIIto*. [Lc 14,16] — *Si pauper aliquis ab homine divite et potente ad convivium invitaretur …*, wskazywałby na utwór augustianina Jordana z Kwedlinburga, jednak ciąg dalszy kazania odbiega od schematu, który odnotował Johannes Baptist Schneyer[34]. Zakończenie tego kazania (s. 14), gdy kaznodzieja mówi o uczcie piekielnej, to w istocie fragment kazania Jakuba de Voragine na drugą niedzielę po święcie Trójcy Świętej — *nota bene* tam też pojawiają się pierwsze wyrazy w języku polskim:

> Sed quia in conviviis solent resonare musicalia, ideo in cena infernali resonabunt tria genera: primo *za scrzipcze* erit stridencium stridor dencium, pro cythara fletus, pro thimpano *szczeklanye zamb*, Mat. VIII°: *ibi erit fletus et stridor dencium* [Mt 8,12], pro tubicenis erit ululatus demonum, pro cantoribus erit *czrik* hominum. Zacharie XII°: *pla<n>get terra*, scilicet infernalis*, et familie seorsum* [Zach 12,12]. A quo pla<n>ctu liberat nos Deus per secula benedictus[35].

Bez wątpienia można stwierdzić, że kolekcja w rękopisie pelplińskim powstała na ziemiach polskich i przeznaczona była do głoszenia kazań w środowisku polskim. Przemawiają za tym kolejne odkrycia w rękopisie — utwory i wyrazy w języku polskim, kazania na święto polskich patronów oraz szczególne kazanie z „apologią" państwa polskiego. O każdym z nich warto napisać parę słów.

Wspomniano wyżej o utworze *Oto usta już zamkniona*, którego jedyny przekaz znajduje się w charakteryzowanym rękopisie pelplińskim. Warto odnotować, że tekst ten funkcjonował dotychczas całkowicie w oderwaniu od

[34] J.B. Schneyer, *Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1150–1350*, Bd. 3, Münster 1971 (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Bd. 43, H. 3), s. 817, nr 85 (T42).

[35] Odpowiedni fragment kazania Jakuba de Voragine brzmi: *Et quoniam in magnis conviviis consueverunt sonare diversa musicorum genera, ideo in illa cena resonabunt tria genera musicorum. Primum est stridor dentium, Mat. VIII: ibi erit fletus et stridor dentium. Secundum est vlulatus demonum* […] — zob. Jacobus de Voragine, *Sermones aurei et pulcherrimi de tempore per totum anni circulum*, Venetiis 1544 (Dominica II post Trinitatem, Sermo III).

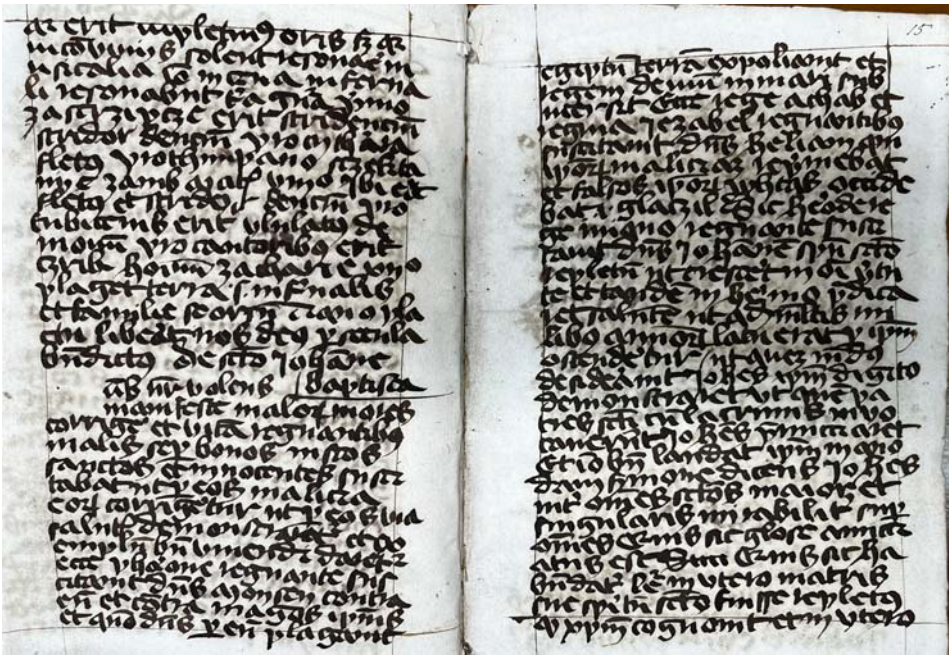

Il. 4: BDP, sygn. Akc. 1, s. 14–15 (fot. M.F. Marszałkowski)

łacińskiego kontekstu, co niewątpliwie zubożyło interpretację treści. Pisano więc o „średniowiecznym wierszu o śmierci" (A. Brückner), „pogrzebowym utworze" (J. Łoś), „sprawiającym wrażenie satyrycznego obrazka obyczajowego" (T. Michałowska), podkreślając jego „nastrój zjadliwo satyryczny"[36].

Kazanie na s. 240–257 (zob. Aneks 1), jak wskazuje lekcja z Pisma Świętego, przeznaczone było na siódmą lub ósmą niedzielę po Zesłaniu Ducha Św. Czytanie to: *Strzeżcie się pilnie fałszywych proroków* (Mt 7,15) wykorzystywane było często w późnym średniowieczu do wykładu na temat heretyków i innych zagrożeń[37]. W tym kazaniu jednak skoncentrowano się na innym aspekcie — przedstawieniu trzech fałszywych proroków, wrogów każdego chrześcijanina, choć główny nacisk położony został na stosunek do dóbr doczesnych. Owymi wrogami każdego wiernego są diabeł, ciało i świat, którzy różnymi sposobami zwodzą dusze: np. diabeł wskazuje przykłady świętych grzeszników: Pawła, Dawida, Mateusza i Marii Magdaleny, ale — jak przypomina kaznodzieja — nie dodaje przy opisie popełnionych przez nich ciężkich grzechów, sposobów żalu i pokuty. Drugi „fałszywy prorok" to ciało, które odwraca uwagę od zbawienia

[36] Zob. wyżej przyp. 32.

[37] Zob. np. Wrocław, BUWr I F 230, k. 227ra–231va: *Tractatus bonus contra hereticos et de inquisicione eorundem*. — zob. K.K. Jażdżewski, *Catalogus manu scriptorum codicum Medii Aevi Latinorum signa 180–260 comprehendens*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982, s. 353–356, tu s. 354.

i zachęca do przyjemności i próżnej chwały. Kaznodzieja przytacza za Cyceronem przykład wiszącego na końskim włosie miecza Damoklesa, jako nieustannego zagrożenia czyhającego na człowieka cieszącego się dobrobytem. W tej kategorii „cielesnej" został umieszczony również człowiek niegodny, którego postępowanie określić można jako fałszywe zarówno w myśli, jak i w działaniu. Wreszcie trzecim i ostatnim fałszywym prorokiem jest świat, w którym dominuje żądza zdobycia za wszelką cenę i każdym sposobem majątku. Autor zwraca uwagę na bezcelowość tego dążenia wobec nieuchronnej śmierci i w tym właśnie miejscu przywołuje wiersz w języku polskim *Oto usta już zamkniona*. Wiersz ten stanowi ilustrację słów o marności świata, ma więc ważny walor dydaktyczny, choć — dla wzmocnienia wydźwięku całego kazania — z lekkim akcentem satyrycznym, skierowanym do świeckich.

Wiersz *Oto usta już zamkniona* nie jest jedynym zabytkiem naszego języka w rękopisie pelplińskim. Pojedyncze wyrazy rozrzucone są w tekście głównym kazań, jest ich zresztą znacznie więcej, niż odnotował Teodor Wierzbowski[38]. W tym miejscu warto przedstawić jeszcze tylko kilka przykładów, które świadczą o wykorzystywaniu utworów wierszowanych w kazaniach, ale też o potrzebie oddawania wyrazów łacińskich w języku rodzimym. Pozwoli to zmienić kategoryczną opinię Jana Łosia, który pisał o wydanych przez T. Wierzbowskiego z tego kodeksu ośmiu glosach w języku polskim: „wyrazy nieciekawe, niektóre błędnie odczytane lub może tak zapisane w oryginale"[39].

Jednym z przykładów niech będzie fragment kazania na święto Nawiedzenia NMP (de Visitatione BMV) (s. 37–59), w którym kaznodzieja „żongluje" wersami pieśni polskiej na Zwiastowanie i Wcielenie pt. *Mocne Boskie tajemności*, swobodnie traktując fragmenty i dostosowując je do wywodu[40]. Praktyki takie były często stosowane w XV w. i świadczyły o płynności, z jaką kaznodzieje poruszali się w obu językach, wplatając fragmenty polskich pieśni do kazań[41].

W kazaniu z rękopisu pelplińskiego, na s. 47, w tekście łacińskim pojawia się fragment 20 zwrotki pieśni *Mocne Boskie tajemności*:

Sed per Mariam habent tutamen

Quia Marye panye ucyeschenye
swoye czsnosci obronyenye
Marie zivota.

[38] Glosy polskie w tekście: s. 14, 18, 47, 48, 57, 60, 153, 155 (dolny margines), 215, 309, 317, 318, 331, 361, 388, 424, 428, 485, 498, 652, 653, 672.

[39] J. Łoś, *Początki piśmiennictwa polskiego*, s. 78.

[40] Dziękuję prof. Mariuszowi Leńczukowi z Instytutu Języka Polskiego PAN za identyfikację, transliterację i transkrypcję fragmentów oraz cenne uwagi filologiczno-historyczne.

[41] Zob. M. Leńczuk, T. Mika, *Nieznany najstarszy przekaz fragmentu pieśni «Radości wam powiadam»*, „Rocznik Przemyski" 2024, t. 60, s. 41–55.

W transkrypcji Romana Mazurkiewicza fragment ten brzmi:

Mają panny ucieszenie,
Ku swej cności obronienie
Z Maryjej żywota[42].

Na następnej stronie, autor ponownie wplótł w wywód łaciński fragment pieśni, tym razem wcześniejszą zwrotkę (19):

Iusz maria swa plo|dnoscya
ocrassila velka | [s]czsnoscya[43]
wsistky plod|ne panye.

Już Maryja swą płodnością
okrasiła wielką czsnością
wszystkie płodne panie[44].

Inne fragmenty w języku polskim pojawiają na kolejnych stronach rękopisu w tym samym kazaniu, tym razem w postaci pojedynczych wyrazów, np.

s. 51: Et nimirum quod Maria dicitur nostra consolatrix. Omnes homines fleverunt, nullus erat *ktobi vtolil*, solum Maria […],

s. 53: Que tam notabilis, *slawyathna*, quod rex tam potens et dominus tocius creature voluit, ut ex ea filius eius nasceretur […],

s. 54: Si famosam, id est *slawyathna* non est sicut Maria, quia eius fama perveniat usque ad celos […],

s. 56: Si affabilem *umowna* de ipsa secuntur […],

s. 57: Si electa *viborna* de ipsa scribitur […] Si acceptricem, id est *przigemna* quemlibet afectat […].

Bezpośrednio po samym kazaniu, zakończonym słowami: ad quam nos perducat, na s. 59–62 znalazł się związany z poprzednim dziełem krótki tekst, stanowiący apologię Marii. Warto przytoczyć ten tekst w całości:

[*s. 59:*] Domina, de qua loqui volumus domina mundi est, princepus [!] angelorum, regina celorum, imperatrix sanctarum virginum. Quis laudem huius virginis valeat exprimere? Quis eius honorem potest dicere? Quomodo hodie in celis a sanctis honoratur? Ab inicio [*s. 60:*] mundi venit fletus, venit gemitus, venerunt tristicie, venerunt et omnes miserie super omnes filios hominum, preter Christum, qui eciam dicitur filius hominis et hoc propter peccatum prime virginis, scilicet Ewe. Sed cum hac virgine venit gaudium, venit consolacio, venit et omne bonum. Quid igitur dicam de hac virgine? Si volo dicere de pulcritudine

[42] Zob. R. Mazurkiewicz, *Polskie średniowieczne pieśni maryjne. Studia filologiczne*, Kraków 2002, s. 156.

[43] *sczsnoscya*: tak w rękopisie, błędnie zamiast *czsnoscya*.

[44] *panie*: tak w rękopisie, zamiast *panny*.

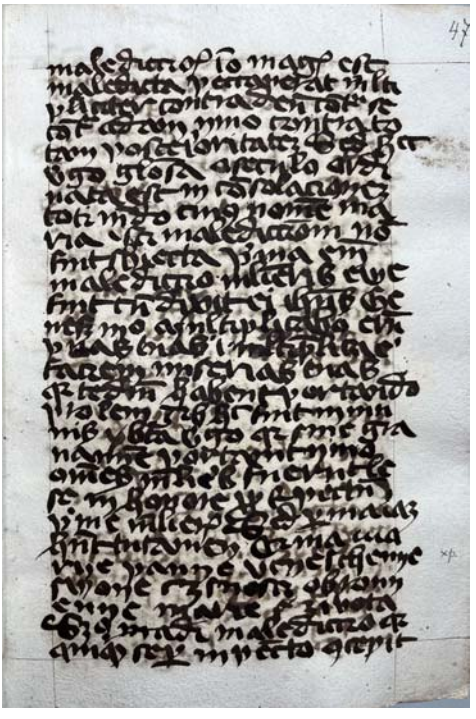

Il. 5: BDP, sygn. Akc. 1, s. 47 (fot. M.F. Marszałkowski)

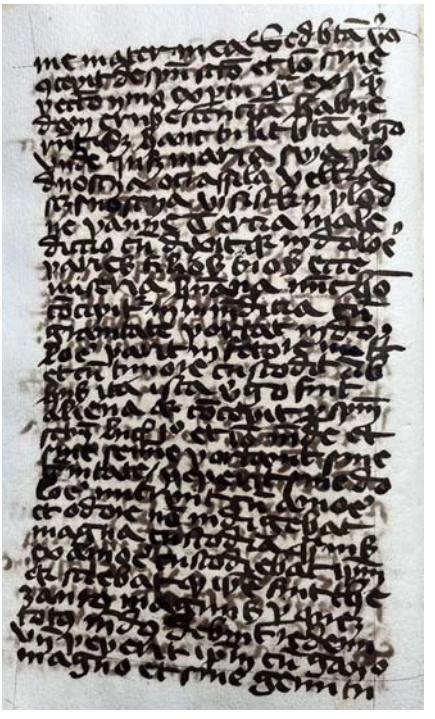

Il. 6: BDP, sygn. Akc. 1, s. 48 (fot. M.F. Marszałkowski)

eius, considero pulcritudinem florum. Maria pulcrior nec lilium albedine, nec rosa rubedine, nec flos marinus preciositate, nec nardus odore Marie equatur.

Maria | myedzi kwyathi kw{y}a|th
sluszba yey diwa[45] | wsistek swyat
sz yey | slawyanthne nadob|nosci
slukay[46] v nyey | ye milosci
wselky | v[e]yerni[47] sluga.
[Maria miedzy kwiaty kwiat,
służbę jej d*a*wa wszystek świat,
z jej sła*w*ętne nadobności
szukaj u niej je miłości,
wszelki wierny sługa.][48]

[45] *diwa*: tak w rękopisie, błędnie zamiast *dawa*.
[46] *slukay*: tak w rękopisie, pisarz zauważył błąd i na marginesie dopisał *sch*, *schukay*.
[47] *weyerni*: tak w rękopisie, błędnie zamiast *wyerni*.
[48] Transkrypcja Mariusza Leńczuka.

Si de lapidibus preciosis loquar, si de arboribus odoriferis, Maria cuncta precel-[*s. 61:*]-lit. Si in sanctitate apostolis ipsa comparare, Maria sanctior, quia filius Dei in utero eius quievit et ex eius sanguine caro Dei fuit. Si de altitudine eius voluero pertractare, scio, quod alcior celis est, quia exaltata est super choros angelorum. Si de latitudine eius, nunc scio, quod totum mundum replevit. Nam de ea potest dici illud Sapiencie VIII°: *Atingit autem a fine usque ad finem fortiter et disponit omnia suaviter* [Sap 8,1]. Si de profunditate eius humilitatis, profundior mari est et de hoc gloriatur dicens: *quia respexit humilitatem ancille sue* [Lc 1,48]. Si de serenitate, serenior sole est unde de ea potest dici illud Sapiencie: *et proposui pro luce habere illam* [Sap 7,10]. Si de bonitate, bona est, quia summa bonitas replevit eam, quia Spiritus Spiritus Sanctus. Si de [*s. 62:*] sapiencia eius scribitur Sapiencie VIII°, quod: *scit versucias hominum* [recte: *sermonum*] *et dissoluciones argumentorum* [Sap 8,8]. Per hanc veniunt ad honores, per hanc habetur immortalitas et memoria eterna. Non habet amaritudinem conversacio eius nec tedium commentus eius sed leticiam et gaudium. In amicicia illius delectacio bona et in operibus manuum illius honestas sine defeccione.

Sam tekst łaciński jest gramatycznie zepsuty, ale uderzające jest w kompozycji utworu zastosowanie jeszcze innej zwrotki pieśni *Mocne Boskie tajemności*, tym razem 18. w transkrypcji Romana Mazurkiewicza. Co więcej, pojawiające się w tekście łacińskim porównanie Marii z roślinami jest niemal identyczne z tym w 17. zwrotce tej samej pieśni, gdzie treść w transkrypcji jest następująca: *Ani lilija białością, Czyrwona róża krasnością, Ani nardus swą wonnością, Zamorski kwiat swą drogością, Maryjej się rowna*[49].

Sama pieśń *Mocne Boskie tajemności* znana jest z dwóch średniowiecznych przekazów rękopiśmiennych: jednego zachowanego, z ok. 1453 r. (Biblioteka Narodowa, 3347 II, k. 12r–13v)[50] oraz jednego prawdopodobnie zniszczonego w 1944 r., a pochodzącego z klasztoru benedyktynów na Świętym Krzyżu i datowanego na ok. 1470 r. (Lat.Q.ch.I.130, k. 122v–126r)[51]. Kwestia autorstwa w dalszym ciągu jest przedmiotem dyskusji naukowej — stara hipoteza postawiona przez Aleksandra Brücknera o autorstwie oficjała włocławskiego Macieja z Raciąża została podważona przez Romana Mazurkiewicza, który wskazał inne możliwości interpretacji występującej w tekście pieśni autocharakterystyki: *mistrz Maciej*[52].

[49] Transkrypcja R. Mazurkiewicza — zob. R. Mazurkiewicz, *Polskie średniowieczne pieśni*, s. 156.

[50] Opis – J. Kaliszuk, S. Szyller, *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Warszawa 2012 (Inwentarze Rękopisów Biblioteki Narodowej, 3), s. 100.

[51] Zob. J. Kaliszuk, *Codices deperditi*, t. 2, cz. 2, s. 855-857 (nr 811).

[52] Zob. R. Mazurkiewicz, *Polskie średniowieczne pieśni*, s. 160–177. O pieśni tej zob. też Małgorzata Elżanowska, *«Pieśni łysogórskie». Prolegomena filologiczne*, „Pamiętnik Literacki" 1997, nr 2, t. 88, s. 131–159, zwłaszcza s. 147–152.

Kodeks pelpliński — choć nie wnosi nic do dyskusji o problemie autorstwa — jest jednak trzecim znanym przekazem fragmentów tej pieśni, co więcej, pierwszym, w którym widoczne są działania autora kazania, swobodnie operującego zwrotkami. Interesujący jest również tekst następujący po kazaniu i organicznie z nim związany, ponieważ wskazuje na współobecność jednego tekstu w wersji łacińskiej i polskiej. Nie wiadomo, czy fragment łaciński był pierwowzorem 17. zwrotki pieśni, czy było odwrotnie, bez wątpienia jednak ten krótki tekst, ukazujący wyjątkowe cechy Marii, stanowić mógł znakomity materiał, stanowiący inspirację zarówno pieśni, jak i kazań maryjnych.

Inne kazanie w rękopisie pelplińskim poświęcone zostało patronowi Królestwa Polskiego — św. Stanisławowi (s. 464–478, zob. Aneks 2). Kazanie to, którego czytanie zaczerpnięto z fragmentu Księgi Syracha: *Dilectus Deo et hominibus, cuius memoria in benediccione est* [Sir 45,1], nie zostało odnotowane w podstawowej monografii poświęconej kaznodziejstwu związanemu ze św. Stanisławem[53]. Można je więc uznać za nieznane dotychczas kazanie, powstałe w środowisku polskim w XV w. Święty Stanisław został ukazany jako rycerz Chrystusowy, przeciwstawiający się ziemskiemu władcy i porównany został do słońca, nie tylko z powodu blasku cnót i czystości życia, ale także aktów miłosierdzia. Działalność Stanisława zasłużyła, zdaniem kaznodziei, na błogosławieństwo Boga, które udzielane jest również tym, którzy czczą świętego i jego relikwie. W samym tekście pojawia się również informacja o translacji relikwii św. Stanisława ze Skałki do Krakowa na Wawel (*Ecce sepellitur cum fletu in rupella et nunc transfertur cum gaudiis in Cracoviam, protunc erat fletus et nunc gaudium* — s. 469–470). Kazanie jest nieukończone, jednak nie dlatego, że pisarz nie dysponował pełnym tekstem; było to celowe działanie: kopista pominął istotny fragment, żeby kazanie nie było zbyt rozwlekłe — „propter brevitatem" (s. 478).

Wzmianka o św. Stanisławie pojawia się również w innych kazaniach, np. w kazaniu o św. Jakubie Apostole przywołano imię Stanisława w kontekście kielicha Chrystusowego, jako tego, który podobnie jak apostołowie, otrzymał w ten sposób pełnię łaski Bożej (*Qui Spiritu Sancto baptisati plenam innocenciam consequti sunt et plenitudinem Spiritus Sancti habuerunt, inter quos precipui sunt isti duo apostoli, scilicet Jacobus et Johannes, qui in illo calice biberunt. In hoc calice bibit beatus Stanislaus, qui plenitudinem gracie habuit. Bibunt eciam omnes, qui virtute baptismi Spiritum Sanctum accipiunt et innocenciam asequuntur* — s. 173–174).

Imię Stanisława występuje również w kazaniu na 5 lub 6 niedzielę po Zesłaniu Ducha Św. (Dominica 5 vel 6 post Pentecosten) (Akc. 1, s. 191–211, zob. Aneks 3). Kazanie to jest szczególne ze względu na odniesienia do bieżących wydarzeń, czyli ruchu husyckiego, postrzeganego jako zagrożenie dla państwa

[53] Zob. S. Kuzmová, *Preaching Saint Stanislaus. Medieval Sermons on Saint Stanislaus of Cracow, His Image and Cult*, Warsaw 2013.

polskiego. Jest ono również interesujące ze względu na zastosowaną opozycję różnych aspektów przeszłości wobec teraźniejszości. Z tego też względu warto je przybliżyć. Kazanie to rozpoczyna się lekcją z Ewangelii św. Mateusza: *Nisi iusticia vestra habundaverit plus* (Mt 5,20), czyli w tłumaczeniu Jakuba Wujka: „Abowiem powiadam wam, iż jeśli nie będzie obfitowała sprawiedliwość wasza więcej niż Doktorów zakonnych i Faryzeuszów, nie wnidziecie do królestwa niebieskiego". Passus ten posłużył kaznodziei do przeciwstawienia rzeczy starych nowym, w tym Starego Zakonu zniesionego przez prawo wprowadzone przez Chrystusa. Prawo to powinno mieć zastosowanie w każdym aspekcie działalności ludzi, kaznodzieja jednak zwraca uwagę na jego przekraczanie i popadanie w grzechy ciężkie, jak gniew (*ira*) czy pożądanie (*luxuria*). Przekraczanie prawa Chrystusowego ukazane zostało na przykładzie współczesnych heretyków (*heretici isti moderni*), których bez wątpienia można identyfikować jako husytów. Heretycy ci niszczą bowiem spuściznę ojców, fundujących i uposażających kościoły i klasztory, grabią majątki kościelne, gwałcą niewiasty i zabijają ludzi. Kaznodzieja przywołał w toku wywodu zdanie odnoszące się do koncepcji wojny sprawiedliwej, stwierdzając, że „ci, którzy toczą wojny sprawiedliwe i uczciwe, nie grzeszą" (*Illi enim, qui gerunt bella iusta et honesta, non peccant, quia tales non occidunt propria auctoritate, sed mandato legislatoris* — s. 200). W konsekwencji, zwrócił uwagę na ciężar grzechu spoczywającego na władcach, którzy karzą przestępców pospolitych, a jednocześnie nie starają się zwalczać niesprawiedliwości wobec Chrystusa popełnianej przez heretyków, przyrównanych do żmij (*vipere*). Heretycy ci, po zniszczeniu własnego kraju (czyli Czech), najeżdżają sąsiednie, dążąc do ich opanowania. W tym kontekście kaznodzieja wypowiada znamienne słowa, odnoszące się do państwa polskiego: „O umiłowana i święta Korono Polska, któraś przez zasługi świętych Stanisława i Wojciecha została wzbogacona darami Bożymi, żeś uchroniła się od takiej zguby! O błogosławiona Korono, któraś zrodziła błogosławionych synów, książąt, baronów i szlachtę oraz innych wiernych, którzy wystawieni byli na tak liczne ulewy i powodzie heretyków, a których jednak zachowałaś czystymi aż do dnia dzisiejszego!" (*O dilecta et sacrosancta Corona Polonia, que ditata es donis Dei per merita sancti Stanislai et Adalberti, quod a tali ruina es conservata. O benedicta Corona, quam benedictos filios peperisti, principes, barones et nobiles et alios fideles, qui positi inter tot imbres et inundaciones hereticorum et tamen immunes eos conservasti usque in diem hodiernum* — s. 203–204). W dalszym ciągu kaznodzieja powrócił do wątku przeciwstawiania nowego staremu, podając przykłady miłosiernej (nowej) sprawiedliwości w opozycji do surowej (starej), innego traktowania sakramentów świętych wobec wcześniejszych i zniesionych praktyk, np. obrzezania, przebłagalnych ofiar ze zwierząt, przekleństwa bezpłodnych małżeństw czy rzadkich praktyk sprawowanych przez duchownych (*Ecce sacrificium sacerdotum erat rarum, quia semel in anno introibant ad sancta*). Kazanie kończy się konkluzją,

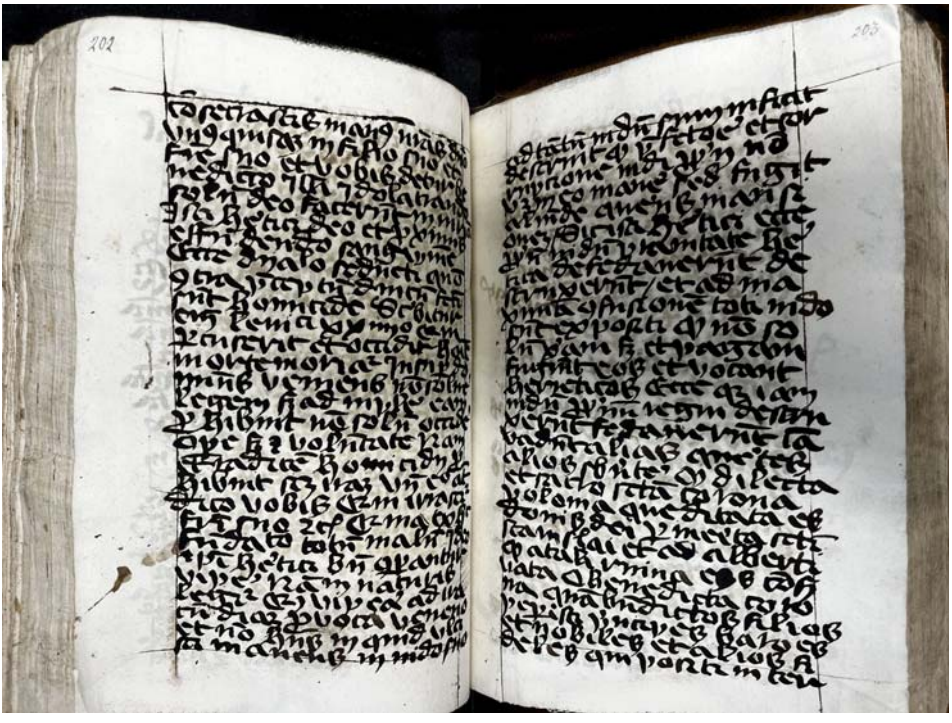

Il. 7: BDP, sygn. Akc. 1, s. 203–204 (fot. M.F. Marszałkowski)

że wszystkie dobra (wcześniej w tekście użyto terminu grosz — *grossus*, s. 209) pochodzą od Boga i wierni powinni dążyć do poznania źródła tych dóbr.

W charakterystyce tego kaznodziejskiego rękopisu (Akc. 1) nie można pominąć części, która jest trudna do odczytania i interpretacji wobec zniszczenia kart, przeżartych atramentem.

Po stronie 749 znajduje się słownik trudniejszych wyrazów z Ewangelii, tekstów teologicznych i żywotów świętych (m.in. św. Wacława — s. 797). Jest to w istocie zestawienie nie tylko trudnych wyrazów, ale także różnego typu ciekawostek, które mogły być wykorzystane w kaznodziejstwie. Trudno rozpoznać układ treści (dobór „haseł") — poszczególne terminy nie zostały ułożone w porządku alfabetycznym czy przedmiotowym. Sam tekst nie został też w żaden sposób zorganizowany na stronach (np. poprzez wyróżnienie początków). Poszczególne partie tekstu rozpoczynały się zwykle podaniem miejsca występowania — w przypadku słów z Pisma Świętego podawano, zresztą niedokładnie, źródło (np. *In Ewangelio*, *In epistola*) z przytoczeniem pierwszego wersu danego rozdziału księgi, następnie krótkie objaśnienie, niekiedy zaopatrzone również dalszymi komentarzami z podaniem autorytetów (Beda, Ambroży, Hugo ze Świętego Wiktora itp.). Przykładem takiego „hasła" niech będzie krótki fragment

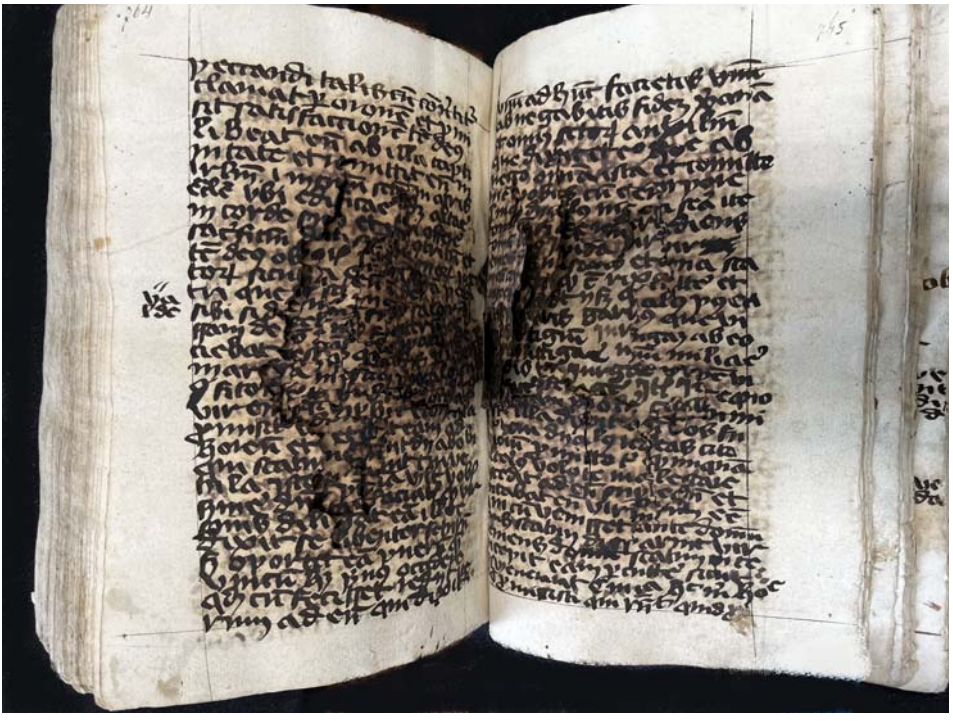

Il. 8: BDP, sygn. Akc. 1, s. 764–765 (zniszczenie kart) (fot. M.F. Marszałkowski)

na s. 783–784, w którym znalazły się również — w całym tekście nieliczne — polskie odpowiedniki łacińskich wyrazów:

> In Ewangelio: [*s. 784:*] *dixit Ihesus ad turbas* habetur *geminina viperarum* [Lc 3,7], id est generationes[54]. Ibidem habetur: *stipendia* et *distipendunt* [Lc 3,14], propter illud, quod datur militibus pro solario scilicet *zolld*. Ibidem habetur *ventilabrum* [Lc 3,17] et dicitur wlgariter *vyeyna lopata*[55]. In Epistola: *ecce ego mitto angelum*, habetur *herba ful*<l>*onum* [Mal 3,2] et est herba, quam textores et alii vocant valde delicata, que nullibi crescit nisi in Monte Syon, habens tantum tria folia que resplendent ad modum auri[56].

[54] Podobne wyjaśnienie zostało zawarte w Mamotrekcie kaliskim — zob. *Piętnastowieczne przekłady Nowego Testamentu — glosy*, zebrał i oprac. Mariusz Leńczuk, Kraków 2020, pod Mat 23,33 (publikacja internetowa: https://stnt.ijppan.pl/images/glosy/glosy.pdf).

[55] Zapisane w tym miejscu polskie określenie wydaje się poprawniejsze od zawartego w Mamotrekcie lubińskim *łopatka wienna* — zob. M. Leńczuk, *Piętnastowieczne przekłady*, pod Mat 3,12.

[56] Hasło to, jakkolwiek tu podane bez polskiego odpowiednika, jest interesujące w kontekście staropolskiej nazwy rośliny *karta* — zob. E. Deptuchowa, M. Frodyma, K. Jasińska, M. Klapper, D. Kołodziej, M. Leńczuk, L. Szelachowska-Winiarzowa, Z. Wanicowa, *Rozariusze z polskimi*

Tekst tego niezidentyfikowanego wokabularza kończy się na s. 814 w połowie zdania, a kolejne osiem stron pozostało niezapisanych.

Interesujące są wreszcie pergaminowe karty ochronne, prawdopodobnie pochodzące z różnych rękopisów. Karta I, na początku kodeksu zawiera opis czynności biskupa przy konsekracji kościoła, z kolei karta II, na końcu zapisana została tekstem kazań łacińskich.

Kodeks pelpliński (Akc. 1) stanowi więc kolekcję kaznodziejską, stworzoną przez autora polskiego, i wykorzystywaną do głoszenia kazań w środowisku polskim. Odwołania do patronów — św. Stanisława i państwa polskiego, określonego jako *Corona Polonia* oraz zamieszczenie w kazaniu fragmentów pieśni w języku polskim pozwalają postawić hipotezę o małopolskim pochodzeniu tej kolekcji. Być może kazania pochodziły z kręgu katedralnego krakowskiego, w którym funkcjonowali znakomici kaznodzieje, nie można jednak też wykluczyć innych środowisk, które sprawowały opiekę duszpasterską (np. benedyktyni na Świętym Krzyżu)[57]. Niezbędne są dalsze badania nad tekstem kazań i poszukiwanie analogii w dorobku polskiego kaznodziejstwa w języku łacińskim późnego średniowiecza. Należy się przy tym spieszyć, ponieważ zły stan zachowania kodeksu pelplińskiego już sprawia trudności w odczytywaniu tekstu, a pozostawienie rękopisu bez ingerencji i opieki konserwatorskiej może rychło uniemożliwić jakąkolwiek pracę. Wówczas ten jedyny w swoim rodzaju zabytek polskiej kultury średniowiecznej przepadnie, tym razem bezpowrotnie.

Nieznane utwory średniowieczne, nieznane przekazy znanych dzieł stanowią wyzwanie dla badaczy rękopisów, ale też stanowią źródło satysfakcji naukowej. Fakt, że tego typu materiały (i wiele więcej) zachowały się do naszych czasów w częściowo tylko rozpoznanym księgozbiorze Biblioteki Diecezjalnej im. J. Szlagi w Pelplinie, daje nadzieję na kolejne odkrycia. Tym bardziej należy skoncentrować uwagę na tych zbiorach, które pochodzą przecież z różnych bibliotek instytucjonalnych i prywatnych Pomorza. Sam księgozbiór pelpliński — szczególny choćby ze względu na liczbę przekazów dzieł Jakuba z Paradyża — stanowi bardzo ważny element w badaniach nie tylko historii Pomorza, ale także historii polskiej kultury okresu średniowiecza.

glosami. Internetowa baza danych, red. nauk. E. Deptuchowa, oprac. inf. Maciej Godny, https://rozariusze.ijppan.pl (16.08.2025).

[57] Zob. J. Wolny, *Krakowskie środowisko katedralne w czasach Jana Długosza (1431–1480)*, [w:] *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, red. S. Gawęda, Kraków 1980 (Zeszyty Naukowe UJ DLXI, Prace Historyczne, z. 65), s. 85–107.

Aneks 1. Kazanie na 8 niedzielę po Zesłaniu Ducha Św. (Akc. 1, s. 240–257)[58]

Attendite, vyarnycze sse, a falsis prophetis qui veniunt ad vos, Math. VII[o] [Mt 7,15]. — Quod hoc factum est in principio primi anni predicacionis Christi, cum Dominus predixit de angusta porta, que ducit ad vitam, ut habetur eodem capitulo. Et statim dixit de paupertate, qui eam inveniunt. Et ideo dixit: *attendite a falsis prophetis*. Dominus volens omnes asecu-[*s. 241:*]-rare vita eterna, volens omnes precustodire de periculo anime, cupiens omnes salvos fieri monet, ut caveant a falsis prophetis. Sed in scriptura sacra triplex falsus propheta ponitur: ecce dyabolus, ecce caro, ecce mundus. Dyabolus enim est primus falsus propheta. Iste enim homini swadet stare in peccato, delectari in peccato, manere et in peccato et in peccato vitam nutrire, facit hoc ideo, quia solus peccatum, quod in celo commisit in eternum evadere non potest. Sic enim subtiliter, sic molliter, sic silenter, id est cito, hominem decipit. Si enim hominem querunt honores, movet cor eius in superbiam. Si aliquando homo opus bonum facit, movet ipsum in vanam gloriam. Si temptaciones carnis patitur, cogit quantum potest luxuriari. Si homini fortuna stat, swadet divicias cumulare, ut sic homine retardaret in salute, suggerendo homini peccare adducit in exemplum [*s. 242:*], qui eciam peccaverunt et tamen a Dei exaltati sunt. Dum suggerit super superbiam, adducit Paulum, qui peccavit superbia et tamen factus est apostolus. Si succedit in luxuriam, adducit David, qui peccavit adulterio et homicidio et tamen factus est eximius propheta. Si consiliatur avariciam, adducit Matheum, qui sic peccaverat et tamen factus est Ewangelista. Et sic ex hoc ostendit peccata levia et nullam penam, sed in isto propheta habes tria falsa: primum, quia ostendit peccata aliorum, ostendit et honores, quomodo ex peccatoribus [*ms.* pectoribus] facti electi, quomodo sunt exaltati et quomodo venerunt in amiciciam et amorem Christi, sed non ostendit penitenciam eorum. Nam trahendo hominem ad delicias, ad gaudia, ad amores mundanos [*s. 243:*] ostendit vitam Magdalene, sed non ostendit eius humilitatem et lacrimas, quomodo ad pedes Christi lacrimando ploravit. Si trahit hominem, ut se neget Christum propter peccata, ostendit Petrum negantem, sed non ostendit eius lacrimas, quas fudit usque ad mortem. Si trahit ad usuram, ostendit Zacheum usurarium, quomodo cum eo Christus in eius domo mansit, sed non ostendit eius satisfaccionem cum dixit: *Domine, dimidium meorum bonorum do pauperibus, et si aliquem fraudavi, reddo quadruplum* [Lc 19,8], quia isti non sunt nobis dati

[58] W aneksach podano wydania kazań na podstawie jednego przekazu, z zastosowaniem instrukcji wydawniczej Adama Wolffa. Podkreślić należy, że w kodeksie tekst jest w znacznym stopniu zepsuty błędami kopisty, w niektórych miejscach podano formę prawidłową, błędną – zawartą w rękopisie – oddając z oznaczeniem [*ms.*], niepoprawioną lekcję z rękopisu oznaczono [*sic!*], zaś wątpliwości związane ze zrozumieniem tekstu oddano znakiem [*?*]. Bardzo dziękuję Sławomirowi Szyllerowi oraz Adamowi Poznańskiemu za cenne uwagi filologiczne.

in exemplum peccandi, sed si peccavimus de Dei misericordia confedamus. Unde de hoc habetur in *Historia tripartita*, quod cum Theodosius imperator peccasset per luxuriam ince-[*s. 244:*]-pit se excusare per David. Dixit ei beatus Ambrosius: si secutus es errantem, quare non sequeris penitentem? Tu peccasti et in peccato manens gaudes et ille pro peccato tristabatur. Peccasti et rides et ille flevit. Qualis similitudo! Peccasti et peccatum diligis et delectaris et est tibi dulce etc.? Illi fuit amarum. Peccasti et adhuc te applicas peccatis et ille amplius non peccavit qualis similitudo [*ms. del*. peccata et peccatum diligis et delectaris], si sequeris in uno, cur non sequeris in alio? Unde David dixit: *lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrimis meis* [Ps 6,7] sum inhoneste perfudisti et iaces in lecto, ut stropha: ille in lacrimis fatigatus, id est *umordowal* et tu haustis. Ille flendo vigillavit et tu ebrius nescis ubi iaces, qualis similitudo. Ecce aliud falsum, quod osten-[*s. 245:*]-dit peccata esse bona, que sunt valde gravissima. Numquid celum non [*ms. del*. gravissimum] est fortissimum et tamen propter peccatum est diruptum, Luc. X^{o}: *videbam Sathanam tamquam fulgur cadentem* [Lc 10,18]? Numquid terra non est spica et tamen gravitatem peccati sustinere non potuit, Numeri XVI°: *sub pedibus peccatorum dirupta est terra* [Num 16,31], sicut sub sodomitis? Numquid Deus non infinite potencie et tamen se propter peccata nostra fatigavit, Jer. XXIII°: *vos estis onus gravissimum, proiciam quippe vos, dicit Dominus* [Jer 23,33]? Ecce tercium falsum ostendit, quod Deus talia peccata leviter puniret, cuius contrarium videmus. Nam peccatum superbie in angelo durissime punivit. Ecce quod pulcritudinem immutavit in turpitudinem, honorem in verecundiam, sapienciam in stulticiam, delicias in penas et qui fuit in celo hodie in inferno [*s. 246:*] peccatum avaricie punivit eterna mendicacione [*ms.* mandicacione], Luce XVI: *in divite epulone* [Lc 16,19], qui guttam mendicavit [*ms*. mandicavit] et usque huc, habere non potest. Si ista mendicaremur nunquam converti ad Dominum tardaremus, Ecclesiastici: *ne tardes converti ad Dominum* [Sir 5,8]. Numquid pro peccato maneremus? Numquid ista vana diligeremus, cum dicit Sapiens: *omnia vanitas* [Ecl 1,2]? Numquid sanitas non vana cum sit brevis? Numquid divicie non vane, quia postea pauper eris et tue paupertati nullus subvenire poterit? Non tu, quia iam laborare non poteris, non amici, quia te spernent nec consanguinei, quia iam te obliviscentur. Si ista consideraremus, numquam iudicium divinum non timeremus. Ecce legitur in Naturis, quod alauda volens ascendere in aerem sursum et volens cantare videns in situ manet in ymis nec se [*s. 247:*] movere audet. Sic homo quicumque cogitat de deliciis, si cogitat de timore Domini retrahitur. Sic eciam de peccato videmus, quod aves fugiunt sibi regionem contrariam et querunt meliorem, sicut ciconie et gruges [*!*]. Sic homo fugiat peccata et querat graciam in timore, quia omnes per timorem Domini declinant a malo.

Secundus falsus propheta est ipsa caro, que est propheta, malo swadet enim homini, ut in deliciis quiescat, in diviciis gaudeat et in honoribus glorietur et ut in iuventute sit ellatus, id est *wsbuyal*, id est postmodum poterit penitere in

sua senectute et primo tunc Deo serviemus, sed iste propheta falsus est, swadet, ut secundum carnem vivamus sed non dicit illud Apostoli: *si secundum carnem vixeritis, moriemini* [Rom 8,13]. Swadet gaudere in diviciis sed non illud Proverbiorum: *extrema gaudii occupat* [*s. 248:*] *luctus* [Prv 14,13]. Swadet, ut in deliciis delectatur, sed non indicat, quia post delicias fit miseria, ut patet in epulone. Et post dulcedinem sequitur amaritudo, Proverbiorum V°: *novissima illius amara quasi absintum* [Prv 5,4]. Swadet, ut in honoribus glorietur, cum tamen post honorem sequitur confusio et hoc semper timuit Dyonisius honorandus, unde refert Tulius de Tusclulamo [*sic!*] in questionibus, unde cum quidam Dionisium in tot diviciis, deliciis diceret esse beatum, tunc ille eum [*ms.* enim] in tronum aureum iussit elevari et mensam cum omnibus deliciis ante eum apponi et gladium acutum cum seta equina super caput eius appenditum, vero ille non comederet, sed in timore maximo esset, dixit Dionisius: talis est vita mea, quam tu putas beatam [*s. 249:*] et ideo in deliciis non est quies. Nam perpendisset hoc ille dives, non quievisset. Ecce aliud falsum iste propheta ostendit, quod scilicet potest postea penitere homo, cum potest per se in peccatum cadere, sed non potest solus resurgere et hoc ostenditur. Nam Anselmus dicit, quod homo potest se in puteum precipitare, sed non potest per se inde exire. Et Crisostomus dicit, quod navis fracto gubernaculo illuc, ubi tempestas voluerit ducatur. Et Augustinus dicit, quod homo seipsum inquinare potest, sed non potest se sanare, quia wlnerat se, qui peccat mortaliter, Luce X° de illo, *qui incidit in latrones* [Lc 10,30]. Ecce aliud falsum, quia swasit, quod hucusque in senectute Deo serviat, sed non dicit, quod homo se habet sicut flos: hodie floret, cras marce-[*s. 250:*]-scit, hodie nascitur, cras periit, hodie caro, cras putredo, hodie homo, cras esca vermium, cum tamen mors nemini parcit, non iuvenibus nec senibus. Ideo Dominus, Dominus dicit: *attendite a falsis prophetis*. Et falsus propheta eciam est iniquus homo, qui loquitur pacem et acuit linguam mordacem, loquitur in oculis bona et cumulat verba, ut detrahat, ostendit amiciciam, sed paliat nequiciam, ut fallat, et hii intelliguntur per spinas et tribulos, quia tales nulla bonitas flectit, nulla correccio emendat. Ecce spina vel tribulum, ex quacumque parte tangis, semper pungit. Sic hoc est servus dyaboli, ex quacumque parte consideratur, iniquitatibus est. Si enim talis loquitur, in dolo loquitur. Si laudat, vitu-[*s. 251:*]-perare proponit. Si tacet, male cogitat. Si irrascitur, male cogitat. Si irrascitur, insanit. Si ridet, fraudare wlt. Si pacienter agit, non erubescit. Si hominem conatur [*in marg.* sed] pervertere. Si tristatur, dolet, quod vindicare non potest. Si de malicia corrigatur, onus suum alteri inponere machinatur. Si bene agit, ad vanam gloriam facit et ita quidquid opus eius bonum fieri non potest. Quomodo potest proferre fructum bonum, cum radix eius est dyabolus? Et ideo dicit Christus: *ex fructibus eorum cognoscetis eos* [Mt 7,16]. Si solus malus est, nullum dicit esse bonum. Si solus infidelis, nulli credit. Si solus cecidit, alios confundit et solus machinatur onus suum aliis inponere. Solus accepisti, solus porta. Ubi tales erunt, ubi requiescent, ubi regnabunt — non apud

Deum. Quomodo permanebit [*ms.* permanebunt] apud Deum, [*ms. del.*: quam ad apud Deum nunquam] [*s. 252:*] qui numquam in Deo permansit? Quomodo enim eum diliget Deus, qui Deum numquam dilexit? Quomodo eum suscipiet in celum, qui eum in cor suscipere noluit? Quomodo dabit sibi regnum et coronam, qui Christum a se expulit, iuxta illud: *recede a nobis* [Iob 21,14]? Quomodo tenebit ipsum veritas, qui veritatem non tenuit? Quomodo eum cognoscet Christus, qui Christum non cognovit? Quomodo eum iusticia servabit, salvabit, qui iusticiam non servavit? Quomodo eum bonitas Dei suscipiat, qui numquam bonus bonus [*!*] fuit? Quomodo sibi Christus miserebitur, qui numquam misericors [*in marg.* fuit]? Vis christianus esse, vive ut christianus, vis ad regnum Dei pervenire, serva quod Deus precepit. Nam servus Christi non solum non occidit, sed nec irrascitur, non solum non puniret, sed nec iuret. Non solum non fornicetur, sed nec oculo concupiscat, non solum non detrahat sed et detrahantem [*s. 253:*] corrigat. Non solum non percutit, sed et percusus non repercuciat. Non solum aliena non tollat, sed et propria indignanti det. Non solum amicos diligat, sed et inimicos. Ieiunet, oret, elemosinas faciet non propter [*in marg.* laudem humanam]. Non solum non derideat, sed aliorum sed aliorum miseriam defleat, sicut suam deflevit.

Tercius falsus propheta est mundus, qui sua prophecia multos decipit. Cum enim mundus multa habet in se, iuxta illud: *omne quod est in mundo aut est concupiscencia carnis, aut concupiscencia oculorum, aut superbia vite* [1 Io 2,16] et iste swadet homini, ut ista omnia diligat et non est, qui evaderet eius rethe, omnes capit: pauperes et divites, simplices et sapientes. Si exaltatur aliquis mundanus, swadet pauperi, ut divicias querat iam per furta, per usuras, per periuria, per fraudes, per iniustas mensuras et non demonstrat illud verbum Salvatoris: *beati pauperes* [Mt 5,2]. Nec reducit illud terr-[*s. 254:*]-ibile: *Ve vobis divitibus* etc. [Lc 6,24]. Ecce Salvator dixit: *ve*, quia pauci sunt, qui bene divicias acquisierunt. Quomodo divicias [*ms.* divicies] ille bene potest acquirere, qui leviter laborando wlt dives esse et qui sine magna fatiga wlt epulari et sine sudore bene habere et sine passione dominus et sine magnis cogitacionibus in bono habitu ambulare? Quomodo in civitate non debent fieri furta, calumpnie, periuria, iniuste mensure? Ecce unumcumque trahendo wlt palia [*sic! recte*: pallia?] habere varia tantum eas subductas. Ubi est hoc sine furto, ubi sine fallacia et de isto wlt nutriri et alia necessaria habere et ut thabernas bonas habere<t>, mulieres inprobas in domibus tenet et luxuriam quasi ignoranter exercere permittunt [*sic!*] et non intelli-[*s. 255:*]-gunt, quod ubi cadaver ibi fetor. Et sole ad omnem inprobitatem exponunt, ut apud ipsas melius bibant, ubi est honestas dominarum comprimere cum iuvenibus, velud luceus *mnrzost*. Ubi est honor dominarum, ecce maius os quam platea, que turpius, que turpius loquitur illa honestior et que nec verecundiam in oculis habet, illa melior et illa domina presumit in os accipere, quo alius sotular suum invitus pollueret [*?*] Et rissus exercent inpudicos et hec omnia faciunt, ut miserrimum denarium, denarium acquirant propter quem dives

punitur in inferno, propter quem Iudas vendidit Christum et alii multi dampnantur christiani, ut sic ventrem suum repleant et ut de lucro miserrimo inebrientur, quod nec sciunt, quid loquuntur hominibus detrahendo nec Deum verentur et nec homines, [*s. 256:*] nec seipsos sciunt honorare, quia malicia obumbrant oculos eorum que aliud non considerant nisi terram in qua ambulant, et aliud non sciunt nisi fetorem in quo vivunt, et post mortem non aliud invenient nisi penam quam meruerunt, et in mundo verbum malum, quod post se remanserunt [*?*]. Ecce honor iste est dominarum modernarum! Sed iste falsus propheta cito deficit. Istud signatum Naum IIº, ubi clamat propheta: *State, state et non est qui revertatur!* [Nah 2,8]. Deinde alloquitur divites morientes: *Diripite aurum et argentum* [Nah 2,9], id est ad regionem ignitam, pergitis de vestro auro et argento, portetis. Et respondet propheta: *non est finis diviciarum* [Nah 2,9]. Cui igitur, cum tanto labore cumulasti? Cui, cum tantis solicitudinibus thezaurisausti, solus famem paciebaris, pauperi non dedisti nec propter Deum [*s. 257:*] aliquid bona fecisti, ubi igitur est merces tua?

Otho / usta jusz zamknyona / czso wczora o pyenyadze / sya targowala. Jusz / na marach milczancz / leszi czso nabivayacz / gymyena przestapowal / zakon Bozi k nyemu / Braczstwo sbiraya a prz/yacele sya o gymyenye / targaya a dzathky za/ losno placza poky na / oczcza w domu patrzą / zona splatayącz rancze / gorzka crziczi poky/ swoni zwonyacz slischi.

Et hec tanguntur ibidem, ubi respondet propheta: *dissipata est* eius substancia a parentibus, *scissa est* [Nah. 2,10], scilicet anima eius a demonibus.

Aneks 2. Kazanie o św. Stanisławie (Akc. 1, s. 464–478)

<D>ilectus Deo et hominibus, cuius memoria in benediccione est, Ecclesiastici [Sir 45,1]. — Secundum verba doctorum sanctas vite reddit hominem bene acceptum apud Deum et apud homines. Ideo apostolus considerans hoc monet omnes ad talem sanctitatem, 2a Cor. VIIº dicens: *emudemus nos ab omni inquinamento carnis et* [*s. 465:*] *spiritus* [2 Cor 7,1]. Istam sanctitatem gloriabatur se habere propheta dicens: *cor meum et caro mea exultaverunt in Deum vivum* [Ps 83,3]. Super quem locum dicit Augustinus: cor exultat in Deum an religiosa opera et Deo placita consupiscit, caro exultat quando publica [*recte:* pudica] est, quando sobria, quando nulla impuritate pol<l>uitur, quando nullis immundis actibus sordidatur[59]. Videte, quo honore, quo decore Dominus sanctum istum demonstrat, cum soli et igni ipsum in figuris comparat, sed nimirum. Solent enim reges milites suos, quos volunt honorare vestibus glorie sue induere et armis sue victorie insignificare, sicut patet Hester VIto, in rege Aswero, qui Mardocheum

[59] [Pseudo-]Augustinus, *Sermo LIV*, [w:] PL 39, ed. J.-P. Migne, Paris 1841, kol. 1848–1849, tu kol. 1848.

honorare voluit, vestibus regis eum induit et super equum, qui de sella regis est eum sedere fecit [Est 6,8]. Ecce Christus rex glorie fuit vestitus veste aspersa [*ms.* aspera], quia sanguine, ut habetur Apka [Apoc] XIX [,13]. Et quia sanctum Stanislaum tamquam suum militem honorare voluit, ipsum in veste sua rubea [*s. 466:*] induit, dum pro veritate Dei eum mori voluit, voluit eum honorare, dum sanctitatem eius toti mundo manifestavit, cum sibi et hominibus dilectus fuit. Sed prius Virgo gloriosa salutetur. Duo in verbis istis, nota primo manifestacionem sanctitatis et honoris huius gloriosi martiris et hoc ibi: dilectus Deo et hominibus. Secundo remuneracionem ibi: cuius memoria. Ex speciali gracia Dominus sanctos suos, non tantum in celis ab angelis, sed et in terris ab hominibus wlt honorare plenitudo honoris, plenitudo decoris, plenitudo pacis, plenitudo pulcritudnis. Et omnes boni in sanctos eius emanet, propter quod Dominus dicit ipsis, Johannis XIIII°: *manete in me et ego in vobis* [Io 15,4], quod dicit: Si hanc plenitudinem incommutabilis boni habere optatis, necessarium est, ut in me maneatis et ego in vobis. Quia membrum [*s. 467:*] preciosum a corpore caret decore tocius corporis, sic homo preciosus a Deo alienus est a tanta bonitate. Manete igitur in Christo, quia ipse vitis est et nos palmites, Joh. XIIII° [Io 15,5]. Manete in eo, quia ipse est sol et vos radii, iuxta illud: *sol occasum nesciens*[60]. Manete, quia ipse est fundamentum et nos edificacio, ad Ephesios II°: *in quo*, scilicet fundamento, *omnis edificacio constructa crescit in templum sanctum in Domino* [Eph 2,21]. Ipse est caput et nos membra, ad Galatas primo. *Ipse est caput corporis ecclesie* [*cf.* Eph 1,22; 5,23; Col 1,18]. Ipse lux et nos tenebre, Johannis primo: *est lux vera, que illuminat* etc. [*cf.* Io 1,9]. Videte fructum huius mansionis, nam talis manens [*ms. del*. Christo] accipit ab eo fertilitatem, iuxta illud: *qui manet in me et ego in eo* [Io 15,5]. Hic fert fructum multum, prout et ipse et loquitur Johannis XIIII°: *sine me non potestis facere* [Io 15,5], accipiunt ab eo veritatem operis boni, acci-[*s. 468*]-piunt ab eo firmitatem, accipiunt sicut a capite nobilitatem. Et hic sanctus, quia mansit in Christo et Christus in eo, quanta dona accepit ab eo! Quis non miretur, dum inter tot ventos per unum lumen ardeat et non extingvetur? Quis non miretur, dum unus homo tot hostium cuneos vicit, ut veritas, que perierat, que arruit, sublevetur? Quia hec omnia manus Dei operata est per eum. In forti enim fundamento fundaverat domum suam et ideo subverti non potuit. Quomodo venti flant teptacionum? Quomodo fundunt pluvie persecucionem? Quomodo fluunt fluvii maxime inimicicie? Quomodo proiciuntur sagitte et tamen homini sancto nichil nocuerunt? Matt. VII°: descendit pluvia, venerunt flumina et flaverunt venti et irruerunt in illam domum, et non cecidit: fundata enim erat super firmam petram [Mt 7,25], id est Christum. Nonne eciam eius fatigacio maxima pro veri-[*s. 469*]-tate Dei honorem eius ostendit? Nam, ut vidit, quod veritatem et iusticiam in

[60] Określenie to pojawia się w odniesieniu do Chrystusa w hymnach średniowiecznych — zob. J. Sawicka, *Symbolika solarna w średniowiecznej poezji liturgicznej*, „Pamiętnik Literacki" 2005, t. 96, z. 2, s. 65–93, tu s. 72, 83.

mundo habere non potuit, iam in celum ad Deum pro ea se proiecit. Et ecce vir, qui non habuit auxilium humanum et de celo datur hoc divinum. Rex terrenus negat et celestis confitetur. Non presumunt vivi confiteri veritatem, ecce surgunt mortui et edocent eam. Iste rex prohibet militibus et ille precepit mortuis. Iste veritatem dapnat et ille eam exaltat. Iste gladium acuit, ille coronam preparavit. Iste de mundo tollit, ille in celum suscipit. Iste milites dirigit, ut occidatur, ille angelos dirigit, ut precingatur. Iste frustratim dividit, ille ne aliquid perierat, custodit. Iste memoriam eius extingwit, ille eam toti mundo manifestat. Iste occidendo patrem filios turbat, ille ostendendo sanctitatem in lumine novo consolatur. Iste virum sanctum mortificat, ille per eum mortuos suscitat. Iste vulneratum corpus comisit tumulo et ille transfert cum gloria de tumulo. Ecce sepellitur cum fletu in [*s. 470:*] rupella et nunc transfertur cum gaudiis in Cracoviam, protunc erat fletus et nunc gaudium. Cuius gaudii insignia de celo veniunt, venit vexillum cadit. Cardinalis infirmus sanatur. [*in marg.* Et] ecce quantus honor, quanta gloria, qua Deus sanctos visitat meritorio soli operantur. Iuxta illud Ecclesiastici XV: *quasi sol refulgens, sic iste refulsit in templo Dei* [Eccli 50,7]. *Ecce docti fulgebunt sicut stelle in perpetuas eternitates*, Daniel XII° [Dn 12,3], iste autem sicut sol. Ecce talem splendorem Deus promittit sanctis et iustis in celo Matt. XIIII: *fulgebunt iusti sicut sol in regno patris* [Mt 13,43]. Iste autem fulsit in mundo, et ideo bene comparatur soli. Ecce sol habet puritatem in essencia et Stanislaus sanctitatem in vita. Ecce sol habet claritatem in refulgencia et <Stanislaus> habet castitatem virginalem. Sol habet calorem in radiis et Stanislaus habet caritatem in operibus. Ecce sol nullam maculam [*s. 471:*] habet et ideo est pulcerrimus inter planetas et Stanislaus nullum pondus peccati, quo gravaretur. Ideo Deo [*ms*. Deus] et hominibus fuit dilectus et ideo potuit dicere sicud Job XXVII°: *Non reprehendit me cor meum in vita mea tota* [Iob 27,6]. Et ideo fuit amabilis in oculis divine maiestatis, Ecclesiasti XXXI°: *dulce lumen et delectabile est oculis videre solem* [Eccl 11,7]. Et quia dilectus libenter pascitur inter lilia puritatis, ideo soli mundo corde debent eum videre. Nota aliquid de castitate, placuit enim valde Deo propter magnam sapienciam per quam se et populum suum in sanctitate conservavit. Inde est, quod in principio dicitur: acceptus est Deo minister intelligens, placuit Deo propter humilitatem, unde Petrus in Epistola canonica dicit: *Deus superbis resistit, humilibus autem dat graciam suam* [Iac 4,6]. Unde figuratur in Hester, que [*s. 472:*] que super omnes mulieres Aswero regi multum placuit [Est 2,17]. Et Stanislaus Deo placuit propter pacienciam, quam habuit. Iam contra dura verba regis et militum, iam contra iniusticiam, que sibi a rege fiebat, iam contra minas et nichilominus veritatem Dei confiteri non cessavit. Nec vias malorum cessavit detegere, nec eorum malam corrigere vitam. Et ideo bene bene [*!*] a Domino, ut servus fidelis debuit honorare, iuxta illud: *Ewge serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam, intra in gaudium domini tui* [Mt 25,23]. Et tantum de primo.

Dixi secundo remunerando nostrorum meritorum nunquam perit, nunquam nunquam [*!*] potest destrui, nunquam negligeri apud Deum, sed fit plura. Nam hoc notat, hoc verbum, cuius memoria in benediccione est. In benediccione, quia manus Domini requiescit in eo et hoc patet [*s. 473:*] in miraculis. In benediccione est, quia iam mutatus est in angelicam naturam, quia iam non potest pati, iam ultra non moritur. In benediccione, quia pro episcopatu commutavit regnum eternum. In benediccione, quia pro crudeli rege Boleslao commutavit benignum Christum. Ecce in benediccione est memoria eius, nam anima eius benedicitur a Deo in celis et corpus a fidelibus in terris. Propter hoc enim memoria eius est in benediccione, quia ante faciem Dei inventus est sine macula, unde de eo canitur: *intrat habitaculum, Dei thabernaculum, sanctus sine macula*[61]. Triplex est macula, que tollit talem memoriam et privat hominem visione Dei: prima macula sunt venialia peccata, que nobis rudibus [*ms*. rudis] videntur parwa, tamen fuerunt onerosa, ideo ea fugierunt, ne propter venialia amitterent solem iusticie. Non solum cum oculus morbidus solem [*s. 474:*] intueri non potest, sed et oculus, in quo est minimus pulvis. Anima nostra habet se sicut oculus, qui non solum tunc est eger, quando morbo leditur, sed et tunc debilis est et dolet, quando in eo latet parwus pulvis. Sic et anima non solum privatur visione Dei quando laborat in mortali, sed eciam in peccato [*ms.* impetur et a] veniali. Sunt enim ita simplices in mundo, qui venialia peccata non curant nec ea confitentur. Cum tamen propter multa venialia saltim ex certis circumstanciis posset aliquis dapnari sicut pro uno mortali. Est exemplum: si aliquis deberet natare fluvium et in collo suo appenderet unum magnum lapidem aut parvos multos, nonne submergeretur, ita cum illis parwis lapillis, qui tantum gravarent sicut et ille magnus? Sic est et ibi. Et vide miseriam, quomodo aliquis propter venialia peccata caret centum aut mille [*s. 475:*] annis regno celesti, quousque optet purgari ab illis peccatis, ita diu quod sint mundiores, quam aliquod speculum. Et debent [*in marg.* esse] nitidi sicut sol. Ecce sancti ita se in vita hac dirigebant, quod eciam nec venialia committerent et hoc, ut Deum sine inpedimento et perfeccius laudare possint. Et hoc, quia nova lux lucet, novi custodes protegunt. Et corpus sparsum protegunt colligeri venialia, eciam peccata inferunt amaritudinem, quam homo non sentit propter delectacionem, quam habet in peccatis. Propter hoc dyabolus delectacionem venialis monet cito recipere. Unde dyabolus habet se sicut medicus; medicus dans medicinam infirmo monet, ne illam masticet sed quam cito degluciat, quia masticando perciperet, amaritudinem et ita non reciperet illam. Similiter dyabolus wlt, quod homo non examinaret venialia nec delectaciones illorum ne perciperet, quam amaritudine anima pa-[*s. 476:*]-cietur pro eis. Secunda macula est mortale peccatum. Hec macula separat animam a Deo, iuxta illud: *Exibunt angeli* etc.

[61] Fragment pieśni *Dies adest celebris* — zob. *Vita sancti Stanislai Cracoviensis episcopi (vita maior), auctore fratre Vincentio de ordine fratrum praedicatorum*, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, Lwów 1884, s. 358.

[Mt 13,49]. Hec est macula, que separaret [*ms.* separerat] patrem a filio, filiam a matre, uxorem a viro, amicum ab amico. Quod tamen in mundo hoc gladius facere non potest, unde illud: *Quis vos separabit a caritate Dei? an gladius? an fames? an nuditas?* [*cf.* Rom 8,35], certe nichil nisi mortale peccatum. Si igitur queris pyssimum dominum, non est preter Christum, si potentem non est alius nisi qui regit celum et terram. Si vis ab eo diligi, dilige eum. Non diligit, qui peccare non cessat. Nam odibilis est Deo impius et impietas eius, peccatum enim mortale et conswetudo accepta reddit homine induratum. Veniunt enim quinque in profunditatem sue obstinacionis, quod nullo modo ad penitenciam flecti possunt. Contra quos Deus loquitur Proverbiorum II°: *convertimini ad correccionem meam* [Prv 1,23]. Tales enim [*s. 477:*] non possunt emoliri nec per ignita verba, nec moneri per collata beneficia, quia dicit ibidem: *vocavi et renuistis* [Prv 1,24]. Tunc nos Deus ad se vocat, quando nobis sua beneficia donet, nec moneri per sue passionis supplicat. Nam dicit ibidem: *extendi manum*, scilicet in cruce, *et non erat qui aspiceret* [Prv 1,24], nec voluit converti per inspirata consilia cum dicit ibidem: *despexistis omne consilium meum*, nec per irrogata flagella cum dicit: *et increpaciones meas neglexistis* [Prv 1,25]. Et talibus Dominus minatur dicens: *ego in interitu vestro ridebo*, videte que dicat Dominus. Qui primus pro homine flevit, ecce dicit: *ridebo*. Et qui hominem redemit a dapnacione, dicit: *interitu*. Et qui pro homine sanguinem sudavit, *et subsannabo cum vobis, quod timebatis evenerit* [Prv 1,26]. Ideo iste sanctus maculam talem fugiebat, ut Deo dilectus et hominibus esse possit, habuit Christum quem semper sequebatur per consilium et ideo non [*s. 478:*] cecidit in peccatum. Unde Isidorus dicit, quod Lucifer est stella prosequens solem et ideo nunquam obtenebratur. Sic illi, qui sequuntur Christum de prope et vadunt per consilia eius cadunt in peccatum, sed ducuntur per illum sine errore, ubi secum erunt mansuri sine fine. Ad hoc nos perducat Deus trinus et unus. Amen. De tercia macula originalis peccati nichil posui propter brevitatem.

Aneks 3. Kazanie na 5 lub 6 niedzielę po Zesłaniu Ducha Św. (Dominica 5 vel 6 post Pentecosten) (Akc. 1, s. 191–211)

Nisi iusticia vestra habundaverit plus, Math Vto [5,20]. Scribitur Levitici XXVto. Succendentibus novis proiciatis vetera! Videmus, quod pueri discentes litteras cum edocti fuerunt, principia traduntur magistris et doc-[*s. 192:*]-toribus, ut melioribus et subtilioribus informantur [*sic!*] Sub magisterio igitur scribarum et phariseorum fuit antiquus populus, ubi solum fuerunt elementa et principia legis. Sed Christus meliorem intellectum sicut verus magister nos erudivit, unde Chrisostomus in quadam omelia super Math. commendans novum testamentum sic dicit: Quod iusticia legis ewangelice iusticie legis veteris perfecta est, non tamen propter hoc vetus testamentum reprobatur, multi enim perfectissimi viri in

illo fulserunt, sicut Abraham, Isaac, Jacob et alii. Sed quod Christus maiorem iusticiam ewangelicam dicit, hoc est quod a spiritualibus maiora carismata requiritur. Unde notandum, quod nos christiani ad maiorem iusticiam [*in marg.* moventur] quam Iudei ex triplici [*in marg.* causa]. Primo, quia mel-[*s. 193:*]-iora dona recepimus hic in via. Secundo, quia meliora speramus in patria. Tercio, quia meliora sacramenta habemus in ecclesia. Primo dixi quam meliora dona recepimus hic in via quam Iudei. Gregorius dicit: quia augentur dona, raciones eciam donorum videamus. Illis datum est beneficium creacionis, illi educti sunt de Egipto, illos pavit manna in deserto, que omnia fuerunt quia fuerunt facta cum tempore, iam eciam defluxerunt cum tempore. Sed nobis maiora dedit, quia nobis suam incarnacionem dedit, nonne hoc est maius quam eorum creacio? Quod illi expectaverunt nos iam accepimus. Expectaverunt eius nativitatem et nos iam audimus angelos letantes. Nam nobis suam passionem manifestavit, nobis celos aperuit [*ms.* apparuit], qui fuerunt [*s. 194:*] nostris antiquis patribus clausi. Quid plus fecit? Nos cibo sui corporis cibavit, sua servicia nobis exhibuit, nobis suos apostolos ad predicandum destinavit et ideo nostra iusticia debet esse maior, quia quidam patres nostri habuerunt sub umbra figurarum. Nos iure iam habemus. Illi expectaverunt a Messia consolacionem, nos iam sumus consolati. Illi expectaverunt redempcionem et nos iam sumus redempti, unde Bernardus: placebit tibi Domine, ut des michi vitam tuam, sicut dedisti concepcionem, quia non solum concepcio mea immunda sed etiam vita perversa et mors periculosa[62]. O quam iusticia debet esse maior quam Iudeorum ex maximis donis: ecce dominus noster dedit nobis mortem suam, resurreccionem, ascensionem suam et spiritus sancti emissionem. Videamus adhuc maiora dona [*s. 195:*] quomodo dominus noster concepcione sua mundavit nostram, ascensione sua preparavit nostram et spiritu sancto adiuvat infirmitatem nostram, bonitate sua lavat maliciam nostram, sapiencia sua reformat stulticiam nostram, sanctitate sua operit nostram. Eorum iusticia erat simulata. Nam quoad Deum simulabant se habere devotas oraciones, Math. Vto: *Cum oratis non eritis sicut ypocrite* etc. Ecce prohibet et dicit: *tu autem cum oras intra cubiculum tuum* etc. [Mt 6,5–6]. Ipsi simulabant se dare elemosinas propter Deum et dabant propter favorem humanum, unde dicit ibidem: *cum facis elemosinam noli tuba canere*, sic dicit: *Te autem faciente elemosinam, nesciat sinistra tua* etc. [Mt 5,2–3] Ecce simulabant se servare magna ieiunia, ideo Christus dixit: *cum ieiunatis nolite fieri sicut ypocrite tristes* [Mt 6,16] et sic dixit: *tu autem, cum ieiunas, unge caput tuum* etc. [Mt 6,17]. Ecce propterea [*ms*. propter] quia legem non [*ms.* hoc] [*s. 196:*] perfecte servaverunt, a Christo corrigebantur. Nam libenter alios iudicabant, ideo ipsis Christus dicit, Math. VII°: *Quid vides vestucam in oculo fratris tui* [Mt 7,3]. Crisostomus: de minime iudicabant alios, cum tamen ipsi in maioribus erant peccatis. Ecce ipsi tantum verbis legem tenebant et non

[62] Bernardus Claraevallensis, *Liber sententiarum*, [w:] PL 184, ed. J.-P. Migne, Paris 1859, kol. 1135–1156, kol. 1141.

factis. Ideo eis Christus dicit, Math. XXIII°: *dicunt enim et non faciunt* [Mt 23,3], nec corrigebant animum sed tantum lingwam, sicut a periurio. Ecce ipsi non omnibus faciebant bonum, sed tantum amicis, Levitici XVII°: *diliges amicum* [Lev 19,18], sed Christus et inimicum facit diligere, ecce erant in *superbia cordis* [Jer 49,16], Luc. VIII°: *non sum sicut ceteri hominum* [Lc 18,11] et Christus precepit humilitatem et de operibus: ecce qui quidquid faciebant, semper faciebant causa laudis humane, Math. XXIII°: *Omnia opera sua faciunt, ut videantur ab hominibus* [Mt 23,5]. Et Christus dicit: quid faciat dextra nesciat sinistra [cf. Mt 6,3], an parwa sunt ista dona, quia poterimus cognoscere vitam [*s. 197:*] suam in vita eius? Ecce paupertatis, humilitatis, paciencie, obediencie et caritatis indeclinabiles semitas tenuit. Nos decet Christum eius vestigia sequi, nec declinando ad sinistram, nec ad dexteram. Non fuisset mirum, quod aliquando errans si tantum verbis et scripturis nos docuisset et non factis, sed vestigia plana factorum suorum post se nobis remansit, sicut ipse dixit: *exemplum dedi vobis, ut sicut ego feci, ita et vos faciatis* [Io 13,14]. Unde ergo nos traximus exemplum luxurie in qua laborando nec timemus Deum, nec homines erubescimus. Et estimamus Deum hoc non videre et sanctos eius. Unde eciam accepimus exemplum luxurie, iracundie nostre, in qua tam Deum, quam proximum offendimus, cum Dominus inhibeat irasci dicens: *qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio* [Mt 5,22]. [*s. 198:*] Nam ira multa mala facit: primo conturbat totum hominem et decolorat ipsum, Psalmus: *conturbatus est in ira oculus meus* [Ps 30,10], ecce ira excecat mentis oculum, unde Katho: ira impendit animum, ne possit cognoscere verum. Ira occidit iratum, Job Vto: *virum stultum occidit iracundia* [Iob 5,2]. Ira tollit sapienciam, Jaco. primo: *ira enim viri iusticiam non operatur* [Iac 1,20]. Ira suscitat lites, Prov. XXVI: *Sicut carbones ad prunas, et ligna ad ignem, sic homo iracundus suscitat lites* [*cf.* Prv 26,21]. Ira vertit hominem ad dyabolum, qui plenus est furore et ira, Geri. II°: *ollam succensam ego* [Ier 1,13], modo hoc Dominus prohibet, unde ergo heretici perversi acceperunt exemplum perverse vite sue et legis sue. Non in apostolos, quia isti fuerunt mites et humiles, non iracundi, non fures, non [*s. 199:*] mendaces, non sacrilegi sicut heretici isti moderni. Qui exemplum legis sue maledicte habent a suis patribus, non quia quod patres fecerunt ipsorum, hoc isti destruxerunt, patres eorum ecclesias fundaverunt, monasteria ditaverunt, ecclesias ornaverunt in honorem Dei omnipotentis, quomodo hoc genus viperarum sequaces ypocritari velud canes rabidi, postposito Dei timore deposita propria verecundia, ecce ecclesias et monasteria confregerunt et igne consumpserunt. Quando ornatus, quos dederant in laudem Christi, rapuerunt. Suntne isti servi Dei, per quos laus Dei minuitur? Quod ecclesie Dei sunt deserte et quod exuste, an in solo Christo habent exemplum, quem dicunt se sequi et eius legem implere? Numquid [*s. 200:*] Christus, predicans et decens in mundo, docuit apostolos rapinas facere, sicut heretici faciunt? Ecce Christus inhibet occidere et heretici occidunt quantos et quammultos, sangwis humanum

per ipsos est effusus? Quedam [*ms.* quodam] virgines stuprate [*ms*. struprate] [*?*] sunt, quedam [*ms.* quodam] coniugate adultere similiter et vidue inhonestate per ipsos remanserunt, unde tamen scripturas hoc facere, aut forte dyabolus hoc ipsis scripsit in margine Biblie. Ecce scriptum est, quod non licet hominem homini occidere, unde scriptum est Luce XXIII: *converte gladium tuum in locum suum, quia qui gladio percutit, gladio peribit* [Mt 26,52]. Illi enim, qui gerunt bella iusta et honesta, non peccant, quia tales non occidunt propria auctoritate, sed mandato legislatoris [*ms*. legissis latoris] dicentis Deutro. XVIII°: *maleficos ne* [*s. 201:*] *paciaris vivere super terram* [Ex 22,18, cf. Deut 18,10–12], ymmo graviter peccaret si malefactoribus vitam indulgerit. Nam Saul privatus erat regno, eo quod non occidit peccatores [*ms.* pectores] Amalechitas, sicut patet primi Regum II° et tercii Regum XXI° dixit quidam propheta regi Israel: *dimisisti virum dignum morte de manu tua, erit anima tua pro anima eius* [1 Sam 20,42]. Quantam igitur penam incurrunt reges et principes, qui audientes, quantam severitatem heretici isti faciunt christianos et non extendunt gladios suos in hereticos, ulciscentes iniuriam Christi in eis? Ecce puniunt fures, latrones, predones, qui iniuriantur proximo et non ferunt hereticos, qui iniuriam faciunt Christo et toti ecclesie cum tamen, si hoc facerent zelo fidei haberent meritum. Ecce legitur Exodi XXII°, quod Moyses dixit hiis, qui occiderant ydolatros: *Eciam hodie* [*s. 202:*] *consecrastis manus vestras Domino, unusquisque in filio suo et fratre suo et vobis detur benediccio* [Ex 32,29]. Illi idolatrando solum Deo fecerunt iniuriam, isti heretici Deo et proximis effundando sangwinem. Ecce dyabolo seducti, quomodo contra preceptum Dominicum facti sunt hominicide. Scribitur enim Levitici XXIIII°: *qui percusserit et occidit hominem, morte moriatur* [Lev 24,17]. Insuper Dominus, veniens non solvere legem sed adimplere eam, prohibuit non solum occidere opere sed eciam voluntate. Nam eciam radicem homicidii prohibuit, scilicet iram, unde: *ego autem dico vobis, qui irascitur fratri suo* etc. [Mt 5,22]. Quia ex hoc fundamento totum malum, ideo ipsi heretici bene comparantur vipere. Nam in Naturis legitur, quod vipera ad iracundiam provocat veneno et non habens in quid ulcisci manens in nido suo [*s. 203:*] ad tantum nidum suum inficit destruit, quod pre fetore et corrupcione nidi proprii non valet in eo manere sed fugit aliunde, querens mansionem. Sic isti heretici ecce proprium nidum pravitate heretica defedaverunt, destruxerunt et ad maximam confusionem toti nido sunt expositi, quod non solum christiani sed et pagani fugiunt eos et vocant hereticos. Ecce, quia iam nidum proprium regni destruxerunt, fedaverunt, iam vadunt alias, querentes alios subvertere. O dilecta et sacrosancta Corona Polonia, que ditata es donis Dei per merita sancti Stanislai et Adalberti, quod a tali ruina es conservata. O benedicta Corona, quam benedictos filios peperisti, principes, barones et nobiles et alios fideles, qui positi inter [*s. 204:*] tot imbres et inundaciones hereticorum et tamen immunes eos conservasti usque in diem hodiernum. Ideo fidelissimi obedientes preceptis nostri Salvatoris fugiamus hereticos ne nos

seducere, ut ne nos inficerent, prout scribitur Math. VII°: *attendite a falsis prophetis* [Mt 7,15]. Sic enim tenenda est *iusticia vestra* erit maior, *quam scribarum et phariseorum* [cf. Mt 5,20], quia illi presenciam Christi non susceperunt, nos eius legem firmiter servabimus, quia ab eo magna recepimus de eius passione. Illi ipsum persequebantur, nos autem eum diligamus. Illi eum spreverunt, nos eum sequamur. Illi maledicebant, increpabant, nos benedicamus. Illi deridebant, nos adoremus. Illi flagellabant, crucifi<g>ebant et [*s. 205:*] et nos doleamus et eius passionem in corpore feramus, unde Bernardus in De aspiracione anime[63], capitulo Vto: Dominus amore venit ad hominem, amore factus est homo, amore Deus invisibilis servis suis factus est visibilis, amore wlneratus est propter delicta nostra. Tanta et firma est requies in wlneribus Salvatoris, nam quid nobis deest, ex nobis usurpamus et recipiamus nobis ex wlneribus Domini. Ecce non desunt foramina, ex quibus manet misericordia eius. Iam patet nobis archanum eius cordis, manifestavit nobis ex corde archana celestia. Ecce wlnera Christi plena sunt misericordia, plena pyetate, plena dulcedine et caritate, ex eius wlneribus recepimus copiosam redempcionem, [*s. 206:*] magnam multitudinem dulcedinis, plenitudinem gracie et perfeccionem virtutum. Hoc tamen nostri antiqui patres non habuerunt, ideo iusticia nostra debet esse maior, quam illorum et hoc de primo.

Dixi secundo, quia meliora sacramenta habemus in ecclesia. Erant enim sacramenta antiquorum gravissima. Ecce circumcisio erat crudelissima, quia cultello petimus. Ecce expurgacio peccatorum apud antiquos erat sanguine hircorum fetidissimo. Ecce matrimonium sine fecunditate, id est prole erat maledictum. Ecce sacrificium sacerdotum erat rarum, quia semel in anno introibant ad sancta. Nos vero meliora sacramenta habemus. Ecce habemus optimum baptismum utrumque sexum complectens [*s. 207:*] sine dolore, circumcisio erat cum dolore quamvis illud, sicut illud ab originali peccato mundat. Ecce loco sanguinis hircorum fetidissimi habemus confessionem puram et contricionem amaram. Matrimonium, quamvis infecundum, solum puritatem conservans benedictum. Ecce habemus oblacionem corporis sacramentum cottidianum. De hiis omnibus dicit Augustinus contra Faustum: sacramenta, que hic servabantur, nuncciativa erant Christi venturi, qui cum suo adventu imple<vi>sset ablata et alia <sunt> instituta virtute maiora, utilitate meliora, actu feliciora, numero pauciora, hec ille[64].

Dixi tercio, quia meliora promisa sperandi in patriam. Illis antiquis patribus promisit, si mandata sua custodirent, diuturnitatem vivendi, prout scribitur Deute-

[63] Pseudo-Augustinus, *Manuale de aspiratione animae ad Deum*, [Dirk Martens, Aals, 1487], 4°, f. a8v (cap. 22); Pseudo-Augustinus, *Manuale*, [w:] PL 40, ed. J.-P. Migne, Paris 1845, kol. 951–968, tu kol. 960 (cap. XXI).

[64] Augustinus, *Contra Faustum Manichaeum libri XXXIII*, [w:] PL 42, ed. J.-P. Migne, Paris 1845, kol. 207–519, tu kol. 355 (lib. 19, cap. 13).

ronomii Vto, cum mandasset precepta, subiunxit: *hec facias, ut lon*-[*s. 208:*]-*go tempore vivas et bene sit tibi* [Deut 5,16] divicias possidendo, Psalmus: *dedit eis regiones gencium et labores populorum possiderunt* [Ps 104,44]. Sequitur: *ut custodiant iustificaciones eius et mandata eius exquirant* [*cf.* Ps 104,45]. Ecce promisit ipsis pacem, Deuteronomi XXVI: *Si in preceptis meis ambulaveritis et mandata mea custodieritis* [Lev 26,3]*, dabo* pacem in finibus vestris. Sed hec omnia defecerunt cum tempore. Ecce promisit et dedit illis terram fluentem lac et mel. Ecce promisit victoriam in hostibus, ut in veteri testamento late scribitur, sed nobis dedit maiora que, quia quecumque nobis dedit, dedit in habundancia et sine pena. Illis aliquando dedit cum pena, sicut contrementes, Psalmus: *adhuc esce eorum in ore ipsorum* [Ps 77,30]. Nobis eciam omnia que dedit, dedit eternaliter, non temporaliter: *ubi mille anni ante oculos eius* [*s. 209:*] *eius tamquam dies <h>esterna, que preteriit* [Ps 89,4]. De quibus bene in De aspiracione anime, capitulo tercio[65]: quid hac vita beacius, ubi non est paupertas neque metus neque egritudo, imbecillitas: nemo leditur neque irascitur [*ms.* irascatur], nemo invidet, cupiditas nulla exardescit, nullum desiderium, nulla honoris vel potestatis pulsat ambicio? Nullus ibi dyaboli motus insidie, nullus terror jehenne, ibi procul mors neque anime neque corporis, sed vite immortalitas, nimia jocunditas, nulla erit discordia, sed cuncta consona, cuncta conveniencia et omnium sanctorum una concordia, pax cuncta et leticia continet, tranquilla sunt omnia et quieta. Ignis splendens, non iste grosus[66], sed erit tanto clarior, quanto felicior, quia civitas illa non egebit lumine solis, sed Deus omnipotens [*s. 210:*] illuminabit eam, ubi lucerna eius Agnus[67], ubi sancti fulgebunt, ut stelle in perpetuas eternitates et sicut splendor firnamenti, qui erudiunt multos. Hec unde Bernardus. Iudeus et paganus nequaquam talibus oculis amoris imitantur quales experiuntur et ibi erit vera dileccio Dei, unde Bernardus: Bernardo [*!*] denique nondum tempus advenerat, nondum in carne innotuerat Deus, nondum obierat in cruce. Cum iam mandatum est homini *diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo et ex tota anima tua* [Mt 22,37]. Querat igitur Iudeus divicias pro sua iusticia, quas in promissione accepit. Querat paganus delicias sed nostrum est querere, quid retribuamus. Agamus <*gracias*> Domino pro omnibus, que retribuit nobis, ut sic iusticiam nostram digne custodiendo possumus eius gracia frui [*s. 211:*] hic et in regno eius. Ad quod nos perducat, qui est benedictus in secula.

[65] Pseudo-Augustinus, *Manuale*, [w:] PL 40, kol. 958–959.

[66] W edycji fragment ten brzmi: „Jugis splendor, non iste qui nunc est, sed tanto clarior, quanto felicior".

[67] W rękopisie: „Augustinus".

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne:

Gdańsk, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk
Ms 1866
Ms 1960
Ms Mar. F 39
Kraków, Biblioteka Jagiellońska
Ms 2220
Królewiec (Königsberg), Staats- und Universitätsbibliothek
112 (zaginiony)
Leipzig, Universitätsbibliothek Leipzig
Ms 1119
Paris, Bibliothèque nationale de France
Lat. 14390
Pelplin, Biblioteka Diecezjalna im. Biskupa Jana Bernarda Szlagi
61 (88)
178 (221)
229 (453)
Akc. 1
Akc. 3
Vaticano (Città del), Biblioteca Apostolica Vaticana
Vat. lat. 2392
Warszawa, Biblioteka Narodowa
3347 II
Lat.F.ch.I.7 (zaginiony)
Lat.F.ch.I.43 (zaginiony)
Lat.F.ch.I.44 (zaginiony)
Lat.F.ch.I.263 (zaginiony)
Lat.Q.ch.I.130 (zaginiony)
Wrocław, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu
I F 54
I F 230
I F 253
I F 285
I F 594
I F 624
II F 79

Źródła drukowane:

Augustinus, *Contra Faustum Manichaeum libri XXXIII*, [w:] *Patrologiae Latinae cursus completus*, t. 42, ed. J.-P. Migne, Paris 1845, kol. 207–519.

Pseudo-Augustinus, *Manuale de aspiratione animae ad Deum*, [Dirk Martens, Aals, 1487], 4°.

Pseudo-Augustinus, *Manuale*, [w:] *Patrologiae Latinae cursus completus*, t. 40, ed. J.-P. Migne, Paris 1845, kol. 951–968.

[Pseudo-]Augustinus, *Sermo LIV*, [w:] *Patrologiae Latinae cursus completus*, t. 39, ed. J.-P. Migne, Paris 1841, kol. 1848–1849.

Bernardus Claraevallensis, *Epistola VII ad Adam monachum* (77), [w:] *Patrologiae Latinae cursus completus*, t. 182, ed. J.-P. Migne, Paris 1859, kol. 93–105.

Bernardus Claraevallensis, *Liber sententiarum*, [w:] *Patrologiae Latinae cursus completus*, t. 184, ed. J.-P. Migne, Paris 1859, kol. 1135–1156.

Bernardus Claraevallensis, *Sententiae*, [w:] *Patrologiae Latinae cursus completus*, t. 183, ed. J.-P. Migne, Paris 1862, kol. 747–758.

Innocentius III papa, *De contemptu mundi sive De miseria humanae conditionis libri tres*, [w:] *Patrologiae Latinae cursus completus*, t. 217, ed. J.-P. Migne, Paris 1855, kol. 701–746.

Jacobus de Voragine, *Sermones aurei et pulcherrimi de tempore per totum anni circulum*, Venetiis 1544.

*Libri defloration*um *sive excerptionum ex melliflua diversorum Patrum signanter Augustini, Hieronymi, Ambrosii, Gregorii, Hilarii, Chrysostomi, Maximi, Origenis, Remigii, Cassiodori, Bedae, Alcuini aliorumque doctorum orthodoxorum doctrina, super Evangelia de tempore per anni circulum per reverendum Patrem dominum Wernerum, abbatem monasterii S. Blasii martyris et pontificis in Nigra Silva, Ordinis S. Benedicti, Constantiensis dioecesis, conscriptarum*, [w:] *Patrologiae Latinae cursus completus*, t. 157, ed. J.-P. Migne, Paris 1854, kol. 721–1293.

Matthaeus de Cracovia, *Rationale divinorum operum*, cur. M. Olszewski, W. Rubczyński, Varsaviae 2016 (Corpus Philosophorum Polonorum, Series Medievalis).

Sudhoff K., *Die kurze «Vita» und das Verzeichnis der Arbeiten Gerhards von Cremona, von seinen Schülern und Studiengenossen kurz nach dem Tode des Meisters (1187) zu Toledo verabfaßt*, „Archiv für Geschichte der Medizin" 1914, t. 8, H. 2/3, s. 73–82.

Vita sancti Stanislai Cracoviensis episcopi (vita maior), auctore fratre Vincentio de ordine fratrum praedicatorum, wyd. W. Kętrzyński, [w:] *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, Lwów 1884, s. 319–438.

Zelený R., *The Quaestiunculae of Stephan of Roudnice*, „Apollinaris", 1965, t. 38, cz. 1, s. 236–283; cz. 2, s. 372–405 (reprint w postaci książki pod tym samym tytułem: Roma 1966).

Opracowania

Brückner A., *Drobne zabytki języka polskiego XV wieku. Pieśni, modlitwy, glosy*, „Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny" 1897, t. 25, s. 206–291.

Brückner A., *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, t. I: *Kazania i pieśni*, Warszawa 1902.

Burnett Ch., *The Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the Twelfth Century*, „Science in Context" 2001, t. 14, nr 1/2, s. 249–288.

Clavis scriptorum et operum Medii Aevi Poloniae, oprac. J. Kaliszuk, A. Pieniądz, P. Węcowski, K. Skwierczyński, Kraków 2019.

Colomba C., *Gerhardus Cremonensis*, [w:] *C.A.L.M.A. Compendium Auctorum Latinorum Medii Aevi (500–1500)*, t. 4, Firenze 2004, s. 249–260.

Elżanowska M., *«Pieśni łysogórskie». Prolegomena filologiczne*, „Pamiętnik Literacki" 1997, t. 88, nr 2, s. 131–159.

Günther O., *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Tl. 3, Danzig 1909.
Günther O., *Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Tl. 5: *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig*, Danzig 1921.
Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau, T. 1, Leipzig 1938.
Jażdżewski K.K., *Catalogus manu scriptorum codicum Medii Aevi Latinorum signa 180–260 comprehendens*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982.
Kaliszuk J., *Codices deperditi. Średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 2, cz. 1–2, Wrocław 2016 (Dziedzictwo Kulturowe po Skasowanych Klasztorach, t. 8/2,1-2).
Kaliszuk J., Szyller S., *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej*, Warszawa 2012 (Inwentarze Rękopisów Biblioteki Narodowej, 3).
Kejř J., *Summae confessorum a jiná díla pro foro interno v rukopisech českých a moravských knihoven*, Praha 2003 (Studie o Rukopisech, Monographia, 8).
Kętrzyński W, *Ueber eine neue Handschrift des Canaparius*, „Altpreussische Monatsschrift" Neue Folge, 1870, t. 7, s. 673–702.
Krafl P., *Canonical Jurisprudence in the Kingdom of Bohemia in the Middle Ages*, „Anali Pravnog Fakulteta u Beogradu" 2023, t. 71, nr 1, s. 441–474.
Kuzmová S., *Preaching Saint Stanislaus. Medieval Sermons on Saint Stanislaus of Cracow, His Image and Cult*, Warsaw 2013.
Leńczuk M., Mika T., *Nieznany najstarszy przekaz fragmentu pieśni «Radości wam powiadam»*, „Rocznik Przemyski" 2024, t. 60, s. 41–55.
Łoś J., *Początki piśmiennictwa polskiego (przegląd zabytków językowych)*, wyd. 2 popr., Lwów–Warszawa–Kraków 1922.
Łoś J., *Przegląd językowych zabytków staropolskich do r. 1543*, Kraków 1915.
Mazurkiewicz R., *Polskie średniowieczne pieśni maryjne. Studia filologiczne*, Kraków 2002.
Marszałkowski M.F., *Odnalezione rękopisy średniowieczne z Biblioteki Diecezjalnej im. Biskupa Jana Bernarda Szlagi w Pelplinie*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki" 2025, t. 34, z. 1, s. 9–38.
Michałowska T., *Literatura polskiego średniowiecza. Leksykon*, Warszawa 2011.
Michałowska T., *Średniowiecze*, Warszawa 1995 (Wielka Historia Literatury Polskiej).
Nuding M., *Matthäus von Krakau. Theologe, Politiker, Kirchenreformer in Krakau, Prag und Heidelberg zur Zeit des Großen Abendländischen Schismas*, Tübingen 2007 (Spätmittelalter und Reformation, Neue Reihe, Bd. 38).
Opis źródeł Słownika Staropolskiego, red. W. Twardzik, Kraków 2005.
Sawicka J., *Symbolika solarna w średniowiecznej poezji liturgicznej*, „Pamiętnik Literacki" 2005, t. 96, z. 2, s. 65–93.
Schneyer J.B., *Repertorium der lateinischen Sermones des Mittelalters für die Zeit von 1150–1350*, Bd. 3, Münster 1971 (Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Bd. 43, H. 3).
Seńko W., *Rękopisy Biblioteki Seminarium Duchownego w Pelplinie*, Warszawa 1969 (Biblioteka Narodowa, Katalog Mikrofilmów nr 14).
Spunar P., *Repertorium auctorum Bohemorum provectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, t. 1, Wratislaviae–Varsaviae–Cracoviae 1985 (Studia Copernicana, 25).

Steffenhagen A.I.H., *Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Regiae et Universitatis Regimontanae*, fasc. 1: *Codices ad iurisprudentiam pertinentes*, Regimonti 1861.
Svoboda J., *Stefano di Roudnice — Studio storico-giuridico delle Quaestiunculae*, Roma 2000.
Svoboda J., *Štěpán z Roudnice a jeho Quaestiunculae*, [w] *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV. Collective Treatise*, ed. P.O. Krafl, Praha 2008, s. 379–384.
Wierzbowski T., *Dwa przyczynki do starożytnego słownictwa polskiego*, „Sprawozdania Komisyi Językowej Akademii Umiejętności" 1884, t. 3, s. 66–72.
Włodarski M., *Polska poezja świecka XV w.*, wyd. 4 zmien., Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.
Wolff A., *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źrodeł historycznych do połowy XVI wieku*, „Studia Źrodłoznawcze", 1957, t. 1, s. 155–184 (przedruk w: J. Tandecki, K. Kopiński, *Edytorstwo źrodeł historycznych*, Warszawa 2014, s. 328–354).
Wolny J., *Krakowskie środowisko katedralne w czasach Jana Długosza (1431–1480)*, [w:] *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, red. S. Gawęda, Kraków 1980 (Zeszyty Naukowe UJ DLXI, Prace Historyczne, z. 65), s. 85–107.
Wydra W., Rzepka W.R., *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, wyd. 3, Wrocław – Warszawa–Kraków 2004.
Zeissberg H., *Dziejopisarstwo polskie wieków średnich*, t. 1, Warszawa 1877.

Zasoby internetowe

Deptuchowa E., Frodyma M., Jasińska K., Klapper M., Kołodziej D., Leńczuk M., Szelachowska-Winiarzowa L., Wanicowa Z., *Rozariusze z polskimi glosami. Internetowa baza danych*, red. nauk. E. Deptuchowa, oprac. inf. M. Godny, https://rozariusze.ijppan.pl
Piętnastowieczne przekłady Nowego Testamentu — glosy, zebrał i oprac. M. Leńczuk, Kraków 2020 (publikacja internetowa: https://stnt.ijppan.pl/images/glosy/glosy.pdf).

Jerzy Kaliszuk — dr hab., prof. PAN, pracownik Instytutu Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk i Centrum Studiów Mediewistycznych KUL, mediewista, kodykolog, specjalizujący się w badaniu kultury piśmiennej i komunikacji w średniowieczu oraz dziejów rękopisów średniowiecznych w okresie nowożytnym.

e-mail: jerzy.kaliszuk@gmail.com